

Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ

České evangelické sbory ve východní a jihovýchodní Evropě aneb „*Bibli donesli ze sebou...*“¹

Abstract: Czech Evangelic Congregations in Eastern and South-Eastern Europe or “They Brought the Bible with Them...”

This paper deals with Czech evangelic communities in Eastern and South-Eastern Europe, which claimed allegiance to reformed religion. Some of these communities are still active today. The localities under study arose as a result of the migration of the Czech population in the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century due to economic and social reasons. Czech settlers helped populate the uninhabited peripheral parts of the Habsburg monarchy, or descendants of Czech exiles outside the monarchy established new settlements to ensure needed subsistence elsewhere at the growing number of inhabitants in original exile villages. The paper aims to describe the background to the migration of the Czech-speaking population and the historical development of Czech-speaking foreign evangelic communities of the reformed religion.

Key words: evangelical, Helvetic Confessions, compatriot, Czech communities abroad, Poland, Ukraine, Romania, Serbia, Croatia

---

Evangelií augsburského a helvétského vyznání se v českých zemích oficiálně etablovali po vydání tolerančního patentu v roce 1781. Avšak do roku 1848 byli pouze tolerováni, jejich život se odehrával v rámci uzavřených evangelických společenstev a podle tolerančních omezení a znevýhodnění. Po roce 1848 většina těchto znevýhodnění odpadla a evangelíci se tak mohli rovněž podílet na ekonomické migraci, tedy na vystěhovalectví do okrajových částí habsburské monarchie (jihovýchodní Evropy), proto většina sledovaných osad vznikla právě do druhé poloviny 19. století. Další komunity evangelického vyznání českého původu za hranicemi (dnešního i tehdejšího) státu byly zakládány pobělohorskými exulanty nebo jejich potomky. Primární exulantské kolonie vznikaly v 17. a 18. století, ale osady zakládáné jejich potomky, které byly výsledkem druhotné migrace, se utvářely v 19. a na počátku 20. století.

---

1 Studie vychází z dizertační práce autorky *Kolektivní paměť českých evangelíků v zahraničí aneb „Bibli donesli ze sebou...“*, která byla obhájena na Univerzitě Pardubice v roce 2019. Citát v podtitulu je z výroku potomka českých vystěhovalců z Veliko Srediště.

České evangelické sbory v zahraničí můžeme tedy rozdělit do tří skupin, a to podle důvodu jejich založení a původu jejich zakladatelů. Jednu skupinu tvoří osady založené pobělohorskými exulanty ze 17. a 18. století na území dnešního Polska a Německa, které vznikly z náboženských, resp. politických důvodů. Tyto osady existují dodnes, ale evangelická společenství zůstala už jen v některých. Avšak tato dochovaná společenství již postrádají český charakter, tedy neudržují češtinu jako komunikační jazyk a na českou zakládající tradici se pouze symbolicky odkazují.²

Druhou skupinu představují evangelické komunity vzniklé odlivem obyvatelstva z českých zemí z hospodářských důvodů, tzv. ekonomická migrace v 19. století. Tyto sbory se v době svého vzniku nacházely na území habsburské monarchie, za hranicemi se ocitly až po rozpadu Rakouska-Uherska.

Můžeme odlišit ještě třetí skupinu, a tou jsou osady představující jakýsi mezistupeň obou dříve zmíněných typů. Tyto osady vznikly z hospodářských důvodů v 19. a 20. století, což odpovídá charakteru zakládání druhé skupiny českých evangelických osad. Ale obyvateli, kteří je zakládali, byli potomci pobělohorských exulantů odcházející z nějaké již existující exulantské osady, a nikoliv vystěhovalci vycházející primárně z území Čech a Moravy. Kvůli zvyšujícímu se počtu obyvatel v původních exulantských obcích bylo nutné hledat nové zdroje obživy. Jedná se o osady vzniklé tzv. druhotnou migrací.

Tato práce pojednává o českých evangelických komunitách druhého a třetího typu, tedy nikoliv o původních exulantských koloniích. Tyto komunity se nacházely/nacházejí ve východní a jihovýchodní Evropě a hlásily/hlásí se k reformovanému vyznání (nikoliv k českobratrskému). Některé z uvedených komunit jsou dodnes stále aktivní. Zkoumané lokality vznikly tedy na základě migrace česky mluvícího obyvatelstva v 19. a na počátku 20. století z ekonomických a sociálních důvodů, kdy čeští osadníci pomáhali zalidnit neosídlené okrajové části habsburské monarchie, nebo kdy potomci českých exulantů zakládali nové osady mimo stávající exulantské komunity. Cílem práce je přiblížit pozadí migrace/emigrace obyvatel z českých zemí a dějinný vývoj českojazyčných zahraničních evangelických komunit (reformovaného vyznání).

---

2 Jednou z neznámějších exulantských kolonií byl Český Rixdorf. Byl založen v roce 1737 na pokyn krále Bedřicha Viléma II. po značném nárůstu exulantů v Berlíně. V Českém Rixdorfu se nakonec etablovaly tři evangelická uskupení, a to luteráni, reformovaní a jednota bratrská. Všechna evangelická společenství existují dodnes, ale již nemají český charakter. Na českou a uprchlickou minulost se pouze symbolicky odkazují. Dle informací současných členů bratrského sboru, poslední členka, která ještě uměla česky zemřela v roce 1941. I když je Český Rixdorf dnes součástí Berlína, toto místo si stále uchovává specifický venkovský ráz. Podrobněji např. *Dem Kelch zulieben Exulant: 250 Jahre Böhmisches Dorf in Berlin-Neukölln*, Berlin 1987; Hans J. REICHHARDT, *Die Böhmen in Berlin 1732–1982*, Berlin 1983; Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, Praha 1999.

Některé komunity fungují dodnes, avšak téměř všechny se v současné době nacházejí na konci své existence, nebo se vytrácí jejich českojazyčný charakter. Dodnes existují české evangelické komunity druhého typu na území dnešního Rumunska v Peregu Mare (západní Rumunsko), Srbska ve Velikom Središti (východní Srbsko) a Chorvatska v obci Bjeliševac (východní Chorvatsko). Komunity třetího typu se nacházejí na území dnešního centrálního Polska, a je to obec Zelów a Kleśczoów (Kučov) a na území střední Ukrajiny v obcích Bohemka a Veselynivka.

Základem bádání pro tuto práci byly analýza dokumentů a literatury, jejich komparace a následně interpretace.

Prameny a literatura

Obecné literatury k evangelickým dějinám je velké množství. Většina prací zabývajících se nekatolictvím je přímo od evangelických autorů. Pro období tolerance a 19. století jsou velkým přínosem práce Evy Melmukové-Šašecí.³ Z mladších badatelů jmenujme Zdeňka R. Nešpora, který svým širokým rozsahem badatelského zájmu přináší poznatky o evangelických dějinách již od 18. století po nejnovější dějiny.⁴ Době toleranční se také věnuje Sixtus Bolom-Kotari, který ve svých pracích přibližuje konkrétní osobnosti nebo fenomény doby.⁵ Kristina Kaiserová a Václav Zeman přinášejí důležité poznatky o německých evangelících v pohraničí.⁶ Dějinám evangelických církví v 19. a 20. století se věnuje archivářka Eva Fialová. Nově evangelíky na Těšínsku zmapovala Veronika Tomášová.⁷ Ze starších, avšak stále využívaných prací můžeme jmenovat práce Ilji Buriana, Jana Toula a Františka Bednáře.⁸

3 Především druhá vydání jejich zásadních prací Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Neratovice 2013; TÁŽ, *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Neratovice 2017.

4 Poslední práce viz Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství v 19. století: Nej církevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?*, Praha 2010; TÝŽ, *Modernizace českého evangelického prostředí: Případ svobodných církví*, Český časopis historický (dále ČČH) 110, 2012, č. 1, s. 20–51; TÝŽ, *Evangelické kalendáře v „dlouhém“ 19. století*, Český lid (dále ČL) 97, 2010, č. 2, s. 113–143; TÝŽ, *Století evangelických časopisů, 1849–1948: Časopisy v dějinách „lidových“ protestantských církví v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.

5 Nejnověji Sixtus BOLOM-KOTARI, *Toleranční kazatelé z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870)*, ČČH 117, 2019, č. 2, s. 318–346; TÝŽ, *Svoboda svědomí: Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství*, Praha 2016.

6 Např. Kristina KAISEROVÁ, *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*, Úvaly u Prahy 2003; Václav ZEMAN, *Němečtí evangelíci na Děčínsku a Šluknovsku v 19. století*, Ústí nad Labem 2015. Rigorózní práce. Filozofická fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Katedra historie.

7 Veronika TOMÁŠOVÁ, *Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861)*, Český Těšín 2018.

8 I když jsou v pracích Františka Bednáře zjištěny chyby a nepřesnosti, dodnes je používán pro získání prvotního podrobného přehledu o dějinách evangelických sborů: František BEDNÁŘ, *Památník česko-bratrské církve evangelické: Česko-bratrská církev evangelická a její senioráty a sbory na stezkách minulosti a na prahu přítomnosti*, Praha 1924. Toulouva práce dodnes podává výborný přehled o evan-

O jednotlivých zkoumaných komunitách existuje nerovnoměrné množství literatury. Srbské a rumunské menšiny jsou popsány dobře současným badatelem Michalem Pavláskem, který se těmito lokalitám věnuje z etnologických pozic. Práce Michala Pavláška vycházejí z dobré znalosti teoretického ukotvení migrační problematiky a ze znalosti nejen tuzemských, ale i tamních pramenů.⁹ Polskými exulantskými osadami a exulantskou emigrací vůbec se detailně zabývá Edita Štěříková. Tato badatelka se dlouhodobě zajímá o historii exulantských kolonií a díky znalosti německojazyčných pramenů dosahují její práce vysoké úrovně a detailně mapují problematiku.¹⁰ Ukrajinské osady znají svoji historii především díky Alexandru Drbalovi, příslušníku této krajanské komunity, který již dlouhá léta žije v Čechách.

Nejméně zpracované jsou české evangelické komunity v Chorvatsku. Česká menšina na Daruvarsku se těší jistě oblíbě ze strany českých badatelů, ale zde není nijak zdůrazněno náboženské vyhranění.¹¹ Informace o situaci v českých evangelických komunitách hojně podávají stránky časopisu *Český bratr* vydávaný Českobratrskou církví evangelickou (dále ČCE), který v době první republiky informoval o cestách kazatelů za krajany a o zkušenostech zde působících kazatelů vyslaných z Československa. Tento časopis vychází od roku 1924 a dodnes si dává za úkol informovat o aktuálním dění v církvi.

Pro období první republiky jsou významné práce Vladimíra Míčana,¹² rovněž kazatele ČCE, který navštěvoval krajanské sbory a vydal o nich několik krátkých pojednání. Jelikož je to literatura starší a badatelům v této oblasti dobře známá, v této práci není využita. Je zde využívána především novější literatura, která tyto starší práce zohledňuje. Totéž platí

gelických kazatelích 19. století: Jan TOUL, *Jubilejní kniha Českobratrské evangelické rodiny k 150letému jubileu tolerančního patentu 1781–1931*, České Budějovice 1931.

- 9 Nejnověji Michal PAVLÁSEK, *Z Moravy až do Velikého Srediště: Etnografické podobnosti o zapomenuté náboženské komunitě*, Praha 2020; TÝŽ, *S motykou a Pánem Bohem: Po stopách českých evangeliků ve Vojvodině*, Brno 2015. Ovšem vysoké úrovně dosahují i odborné studie např. TÝŽ, *Případ Svata Helena: (re)interpretace náboženských dějin české obce v Rumunsku*, ČL 97, 2010, č. 4, s. 363–382; TÝŽ, *Česká menšina v jihobanátské obci Veliké Srediště: Její počátky a etnické procesy*, *Národopisná revue Strážnice* 20, 2010, č. 1, s. 3–19; TÝŽ, *Clopodia česky zvaná Klopotín: Zapomenutá moravská kolonizace Banátu v multilokálním etnografickém bádání*, ČL 100, 2013, č. 2, s. 149–172.
- 10 Nejzásadnější práce o emigrantských osadách: Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Pozvání do Slezska: Vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku*, Praha 2001; TÁŽ, *Zelów: Česká exulantská obec v Polsku*, Praha 2010; TÁŽ, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004; TÁŽ, *Běh*.
- 11 Svaz Čechů a Slováků v Daruvaru ukrývá i archiv uchovávací materiál k historii Čechů na Daruvarsku. Ovšem o evangelicích zde není uložen žádný materiál.
- 12 Jsou to především práce Vladimír MÍČAN, *Česká emigrace v Polsku a na Volyni: Evangelisační cesta br. Vlad. Míčana, tajemníka Biblické jednoty*, Brno 1924; TÝŽ, *Za chlebem vezdejší: Evangelisační návštěva československých osad evangelických v Rumunsku*, Brno 1931; TÝŽ, *Za půdou: Evangelisační návštěva českých osadníků evang. vyznání v království S.H.S.: (Podle rukopisu z r. 1924)*, Brno 1938; TÝŽ, *Za září kalicha v cizině: Dědictví nevdanouců; Po zavátých stopách; Oživlé naděje; Hrst vzpomínek; Slys, národe, odumíráme*, Brno 1937.

pro obdobné publikace Jana Auerhana,¹³ ředitele někdejšího Československého ústavu zahraničního (dále ČÚZ).¹⁴

Z literatury zabývající se migrací byly použity studie Josefa Grulichy, Vladimíra Srba, práce Jaroslava Vaculíka a starší práce Leoše Šatavy.¹⁵ Velice významné jsou práce etnologa a antropologa Zdeňka Uherka, který se zabývá nejen otázkou migrace, ale i otázkou změn identit a životního stylu v souvislosti s migrací.¹⁶

V této práci je dále využit archivní materiál z několika různých druhů archivů. České státní archivnictví vydává komplexní svědectví o zahraničních komunitách pouze prostřednictvím fondu ČÚZ, který je uložen v Národním archivu ČR v Praze.

Největší přínos pro tuto práci prokázaly archivy soukromé povahy. Ústřední archiv ČCE (dále ÚA ČCE), který uchovává archivní fondy vzniklé z činnosti ústředních orgánů této církve, obsahuje i několik fondů seniorátních, fondy církevních ústavů a institucí a fondy spolkové. Zcela výjimečně zde lze najít informace o sborech. Jelikož ČCE do krajanských komunit posílala své kazatele, případně i učitele, nachází se zde materiály o církevních návštěvách krajanů popisující nejen vzhled komunit a materiální postavení jejích členů, ale i jejich duchovní stav a vzájemné vztahy. Překvapivě i osobní fondy ukrývají informace a zprávy z krajanských komunit. Josef Dobiáš, evangelický kazatel, s krajany udržoval osobní kontakt.

13 Např. Jan AUERHAN, *Čechoslováci v Jugoslavii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku*, Praha 1921; TÝŽ, *Čechové v království Polském*, Praha 1909; TÝŽ, *České osady ve Volyni, na Krymu a na Kavkaze*, Praha 1920; TÝŽ, *Československá větev v Jugoslavii*, Praha 1930; TÝŽ, *Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí: Národnostní poměry, v nichž žijí, a vztahy, které je poutají k staré vlasti*, Praha 1935.

14 Myšlenka zřídit centrální orgán obstarávající kontakt s krajany spadá už k roku 1912. Tento zájem zesílil po sjezdu československých zahraničních spolků v roce 1927. K desátému výročí vzniku ČSR byl založen ČÚZ. Po první světové válce se většina českých komunit nacházejících se do té doby pod záštitou habsburské monarchie najednou ocitla na území jiných států a čeští vystěhovatelci stáli před otázkou, zda setrvat, nebo se vrátit domů. Mnoho jich projevilo zájem o návrat, ale stát se neměl k organizování hromadného stěhování krajanů. Především kapacitní nedostatky nepodporovaly myšlenku hromadného návratu. Proto stát upřednostnil variantu zajišťování podpory krajanům do zahraničí. ČÚZ zajišťoval kontakt a podporu krajanům, vydával časopisy věnující se problematice vystěhovalectví (např. *Naše zahraničí*, *Vystěhovalec* atd.). Jeho prvním předsedou byl Jan Auerhan. V roce 1939 byl sloučen s Domovinou zahraničních Čechoslováků a byl přejmenován na Domovinu zahraničních krajanů. V roce 1941 byl nacisty zrušen a opět obnoven byl v roce 1946. Po druhé světové válce přibyla této instituci péče i o navrátilivší krajany. Stanislav BROUČEK, *Krajané a domov: Nástin dějin Československého ústavu zahraničního (1928–1939)*, Praha 1985.

15 Josef GRULICH, *Migrační teorie, integrační procesy a evropské dějiny migrací*, ČCH 111, 2013, č. 2, s. 378–406; Jaroslav VACULÍK, *Dějiny volyňských Čechů. Díl 1., léta 1868–1914*, Praha 1997; TÝŽ, *Češi v cizině 1850–1938*, Brno 2007; TÝŽ, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009.

16 Pro seznámení se základními body v dějinách migrace, a především seznámení teoretického pozadí této problematiky: Zdeněk UHEREK – Věra HONUSKOVÁ – Šárka OŠŤÁDALOVÁ – Vladislav GÜNTER, *Migrace: historie a současnost*, Ostrava 2016.

Mohlo by se očekávat, že archivy církevních sborů, z nichž se jednotlivci vystěhovali, budou zaznamenávat informace o úbytku mnohdy i velkého množství svých členů. Ovšem po provedené sondě v archivním fondu sboru ČCE Klobouky u Brna bylo zjištěno, že navzdory odchodu velkého množství členů nebyla nalezená žádná jejich evidence. Škrtnutí jmen v Seznamech duší či jiných evidenčních pramenech může znamenat cokoliv. Tyto archivy tedy pokud jde o informace o přestupech členů k jiné náboženské komunitě nebo o vystoupení z církevní komunity celkově nelze považovat za plnohodnotný zdroj.

Cenné podklady uchovávají sborové archivy nově vzniklých českých sborů v zahraničí. Vždy odrážejí osobnosti těch, kteří tyto archivy založili a vedli. Ne každý sbor má materiál ke svým dějinám dochován. Zelóvský sbor má archiv nejenom zachovaný, ale také velmi přehledně uspořádaný. Z těchto dokladů vychází především zmiňovaná Edita Štěříková. Malý sborový archiv existuje i ve sboru ve Velikom Središti a ten ve svých pracích využil Michal Pavlásek. Sbor v Peregu Mare rovněž vlastní drobný sborový archiv, ale ten se většinou omezuje pouze na evidenční materiál. Chorvatský Bjeliševac žádný archivní fond vypovídající o historii sboru nemá. Dlouhou dobu byl součástí jiných, vzdálenějších sborů, a tak se případný materiál ocital jinde. Bohemka a Veselynivka na Ukrajině musely veškeré materiály o své existenci po zrušení sboru v roce 1962 odevzdat ke zničení, proto se v těchto sborech nenacházejí písemnosti starší 20 let.

Absenci sborových archivů mohou nahradit oficiální dokumenty církevní správy. V Srbsku a Rumunsku jsou existující evangelické reformované sbory většinou součástí maďarských menšin, proto bývají spravovány církevní správou z Maďarska, která do daných lokalit vysílá maďarské faráře. České evangelické sbory jsou v daných zemích ojedinelé, a tak jsou přiřazeny k ostatním menšinovým evangelickým sborům. Maďarští kazatelé o ně příliš nepečovali, ale díky této oficiální administraci existují prameny o českých sborech v maďarském církevním archivu pro předtiskou oblast v Debrecíně. Díky administraci maďarským sborem v Jamu Mare se údaje o českém evangelickém sboru v Peregu Mare, Klopotíně a Velikom Središti už z konce 19. a první poloviny 20. století objevují v dokumentech tohoto maďarského archivu.¹⁷

Zajímavé informace by do problematiky zajisté vnesl materiál z místních státních archivů v zahraničí, kde se nově vzniklé české sbory nachází. Zde ovšem nastává velký problém jazykové bariéry, protože pro využití tohoto materiálu je nutné ovládat jazyk daného státu.

17 Církevní archiv pro předtiskou oblast v Debrecíně, (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – dále TtREL). Viz TtREL, Debrecen, Németsereg (Německý=Velký Pereg) 1923–1937, I.21.i.71; dále Nagyszerez (Veliko Srediště) 1875–1919, I.29.i.142.

Další komplikací by pravděpodobně představoval místní archivní systém, který se zcela odlišuje od nám známých standardů.¹⁸

Dějiny (české) migrace a emigrace¹⁹

Novodobé migrační procesy můžeme sledovat od 16. století, a to především díky technologickému vývoji. Migrace lidí se stává častějším jevem a dochází k ní z rozličných důvodů. Mezi prvními se utvořila skupina obchodníků, kteří kvůli výdělku vedli potulný život. Tento druh živnosti se objevil již v pozdním středověku a důvody k němu byly pravděpodobně způsobeny nedostatkem příležitostí k obživě v zemědělství. Podomní obchod nabízel výrobky pro každodenní užití a mohl představovat doplňkový nebo i hlavní zdroj příjmu. Běžný obchodník působil převážně ve svém regionu, ale později mohlo dojít i k přeorientování se na dálkový obchod, který se během 18. století přetvářel do moderní podnikatelské formy.²⁰

Nejen při obchodování, ale i v zemědělském odvětví docházelo k dočasnému anebo k trvalému cestování za výdělkem. Pracovní migrace začala v raném novověku narůstat především ve venkovských oblastech, kde se v důsledku populačního nárůstu nenacházel dostatek příležitostí k obživě. Velká část pozemkového vlastnictví se nacházela v rukách úzké skupiny vlastníků a ostatní obyvatelstvo hospodařilo na malých plochách, které nemohly zvyšující se počet rodinných příslušníků uživit. Cílem pracovních migrantů se

-
- 18 Österreichisches Staatsarchiv (OeSta) ve Vídni uchovává materiály státní správy monarchie, a tak zde byl předpoklad, že by i téma vystěhovaných evangelíků do okrajových částí říše zde mohlo být zachyceno. Avšak ukázalo se, že to, co my dnes nazýváme vystěhovalectvím, v době habsburské monarchie neslo jiný význam. Tento pojem platil pro ty, kteří opouštěli hranice monarchie (především do Ameriky), nikoliv pro ty, kteří se v rámci jednoho státu stěhovali pouze na jiné místo. Tyto osoby stát neztrácel, proto nepovažoval za nutné evidovat je a nevedl o nich množství písemného materiálu. V kartonech pod pojmem vystěhovalectví bylo možné najít soupisy osob odcházejících do zahraničí, z kterých byly vytvořeny soupisy mladých mužů, které tím monarchie ztrácela pro armádu (ne vždy byly jmenovité). Kartony vedeny pod evangelickým vyznáním zaznamenávaly kazatele, kteří se na delší vzdálenost přesouvali různě mezi evangelickými sbory. Ani ve stavebních záležitostech (stavěli přinejmenším vždy kostel) a v soupisech osvobozených od daní (jedna z výhod příšlých osidlenců) není o našich komunitách zmínky. Pravděpodobně se vše odehrávalo pouze na místní úrovni s místním zeměpánem.
- 19 Pojmem migrace je v textu míněn přesun česky mluvícího obyvatelstva v rámci jednoho státního útvaru či pohyb osob obecně. Emigrace neboli vystěhovalectví vyjadřuje odchod osob z jednoho státního útvaru do jiného. Imigrace zdůrazňuje proces příchodu osob do jiného státního útvaru. Text sleduje pouze migraci a emigraci českého obyvatelstva (která je v některých případech na konci procesu imigrací do jiného státního útvaru), otázka imigrace cizinců do českých oblastí není předmětem této práce.
- 20 Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu: Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2005, s. 37–41.

stávala úrodná místa, kde především při sklizni bylo zapotřebí více pracovní síly. Tento druh migrace měl sezónní charakter, i když někdy docházelo také k přechodu od sezónní migrace k trvalému přestěhování do cílové oblasti. Ovšem to platilo spíše pro řemeslníky uplatňující se ve městech než pro pracovníky v zemědělství. Ti totiž často mimo sezónu v cílové oblasti nenacházeli žádné uplatnění a jejich sociální postavení by se tak drželo velice nízko.²¹

Industrializace představovala další stupeň pracovní migrace. Důvody pro ni byly obdobného charakteru jako u sezónní migrace v zemědělském sektoru. Některá odvětví průmyslu se začala prosazovat již na konci 18. století, vrchol industrializace přišel v druhé polovině 19. století. Pracovní příležitosti lákaly venkovské obyvatelstvo do měst, čímž se jejich velikost několikanásobně zvětšovala.²²

Počáteční fáze industrializace spíše prohlubovala chudobu způsobenou hromadnou průmyslovou výrobou, a proto byla tato prvotní nerovnováha mezi nabídkou a poptávkou na trhu práce často řešena mezinárodní pracovní migrací. Rozvoj stavebnictví a infrastruktury zjednodušil cestování a zkracoval pracovním migrantům vzdálenosti. Na přelomu 19. a 20. století byly již ustáleny viditelné proudy mezinárodní migrace, a to ve směrech z jihu na sever a z východu na západ.²³

Dopravně technická revoluce rozšířila zámořské vystěhovalectví. Již v 18. století bylo možné vystěhovat se za prací do Nového světa formou tzv. smluvního otroctví, kdy po příjezdu většinou nemajetných pracovníků spláceli tito svou prací výdaje za cestu. Vystěhovalectví do Ameriky často představovalo řešení hospodářských krizí v Evropě, což mělo za následek masivní migrační vlnu. Ovšem tyto vlny způsobily přesycení pracovního trhu a poškodily systém tzv. smluvního otroctví, který při masové migraci nemohl fungovat. Tento způsob transkontinentálního vystěhovalectví končí kolem roku 1820.²⁴

Následné změny v transatlantické lodní dopravě a snížení cen za plavbu ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století zvýšily opět zájem o vystěhovalectví do Ameriky. Bohatý obchod mezi oběma kontinenty zvýšil poptávku po pracovních silách. Americký kontinent tak po několik desítek let představoval místo pro odčerpávání přebytku obyvatelstva starého kontinentu. Tento imigrační tok byl zastaven až po první světové válce, kdy se zpřísnila kontrola a došlo k omezování migrace. Proto se novým oblíbeným místem pro vystěhovalectví stala Austrálie.²⁵

21 Tamtéž, s. 20–23.

22 Z. UHEREK, *Migrace*, s. 23–25. Srov. Patrik MANNING, *Wanderung – Flucht – Vertreibung: Geschichte der Migration*, Essen 2007, s. 185–187.

23 K. J. BADE, *Evropa*, s. 60.

24 Tamtéž.

25 Podle odhadů se mezi lety 1800–1930 z Evropy vysídlilo 40 milionů osob, a to především do Spojených států amerických a Austrálie. Tamtéž, s. 115–125.

Všechny výše uvedené proudy představovaly především pracovní migraci nebo migraci zapříčiněnou obecně ekonomickými důvody. Jejich aktéři se k přesunu rozhodli dobrovolně. Ovšem mohlo docházet i k migraci nedobrovolné zapříčiněné nepříznivou politickou situací. 20. století přineslo dvě světové války a vlády totalitních režimů, které způsobily hromadné odchody do míst jiných, z pohledu daného jedince do bezpečnějších států. Útěky, návraty a úbytek populace válkou zničené Evropy zapříčinil přesídlování národnostních menšin, které po desetiletí žily na území jiných moderních států, a příchod nových pracovních sil. To napomáhalo obnovit starý kontinent a přineslo to počátky moderního multikulturalismu. Obecně vzato válka a její důsledky představují silný element pro migraci obyvatelstva.

Jeden z největších nedobrovolných přesunů obyvatelstva provedených v masovém měřítku představoval obchod s otroky rozvíjející se po celém světě od období kolem roku 1400 až do hlubokého 19. století.²⁶ Nejznámější transporty otroků představovaly migrační vlny afrických otroků na americký kontinent. Dalším příkladem násilné migrace jsou osudy židovské diaspory. Omezování, pogromy a vyhánění pronásledovalo tento národ na všech místech světa, kde založili komunitu. Na jejím konci pak byly hromadné deportace a likvidace třetiny tohoto národa během druhé světové války. Pod vlivem několika vynucených migrací žijí rovněž Arméni v silné diaspoře.²⁷

Příčinou nuceného odchodu nemusela být pouze ohrožující politická situace, ale i perzekuce kvůli náboženskému vyznání. Odchod do exilu motivovaný nábožensky vychází z dobrovolného rozhodnutí, ovšem lze předpokládat, že motiv náboženské nesvobody je spojen i s politickou, státní, perzekucí různého rozsahu, čímž zdánlivě dobrovolné rozhodnutí získává na jisté urgentnosti.²⁸

První migrační proud obyvatelstva žijícího na našem území, který nabyl zásadního rozsahu, můžeme v novodobých dějinách sledovat od 17. století. Po bitvě na Bílé hoře a po uzavření vestfálského míru se mnoho zastánců evangelického vyznání rozhodlo opustit České království. Tuto migrační vlnu zapříčinily tedy důvody náboženské, resp. politické,

26 Podrobné rozebrání struktury a skladby afrických otroků a jejich postavení v Novém světě viz P. MANNING, *Wanderung*, s. 187–193.

27 Z. UHEREK, *Migrace*, s. 19–23.

28 Např. opakované vyhánění novokřtěnců ve středověku, vyhnání hugenotů z Francie po zrušení ediktu nantského v roce 1685, odchod českých evangeliků po Bílé Hoře nebo současní migranti křesťanského vyznání z oblastí Blízkého východu.

Téma migrace se na konferenci ve Freiburgu konané v roce 2014 v historické sekci stalo nosnou problematikou. Na migraci se pohlíželo ze dvou aspektů: že migrace je epochy překračující fenomén a netýká se pouze moderních dějin, avšak že pro moderní dějiny je utvrzujícím aspektem náboženství, které umožňuje zaujmout k výzkumu migrace určitý přístup. Příspěvky jsou shrnuty viz *Historisches Jahrbuch* 135, München 2015.

a probíhala v několika fázích až do vydání tolerančního patentu v roce 1781. Odchod se týkal velké části intelektuální elity a téměř jedné třetiny české populace.²⁹

Elita odešla v prvních fázích, tedy ve 20. a 30. letech 17. století, a potom v letech 50. se silícím rekatolizačním tlakem odcházely i poddanské rodiny. Exulanti odcházeli především do oblastí Saska, Braniborska a Slezska. Malé skupiny se usadily i v Slezsku a Uhrách. Prvním útočištěm českých evangelíků se stalo Lešno, kam se uchýlil i Jan Amos Komenský. Dalšími místy se staly Žitava a Drážďany, kde hned během první poloviny 17. století vznikly exulantské sbory. Poté následovalo zakládání zcela nových kolonií samotnými exulanty. Takhle vznikla například Ves Páně (1670), Neusalza (1670) či Ochranov (1722).³⁰ Exulanti do cílových míst dorazili většinou s velmi skromným jměním, a proto se počátky těchto komunit nesly ve znamení značné skromnosti, pracovitosti a víry v Boha. Ovšem existovaly i speciální případy jako například německy mluvící novokřtěnci na Moravě, kteří zde místy setrvali až do 18. století.³¹

Ústup a postupné zanikání Osmanské říše přineslo mnoho neobdělávané půdy v oblasti jihovýchodní Evropy, a tedy i příležitost ke skupinové migraci, kterou obyvatelé českých oblastí využili. Tento typ migrace představoval vnitřní kolonizaci v rámci habsburské monarchie, šlo vlastně pouze o přestěhování do nově nabytých pohraničních oblastí. Tato migrace byla výhradně ekonomického rázu a týkala se především osob v produktivním věku.³²

---

29 Vladimír SRB, *České země a migrace – stručný retrospektivní pohled*, in: Petra Hirtlová – Ján Lidák – Vladimír Srb (eds.), *Mezinárodní migrace v evropském kontextu: Sborník z mezinárodní vědecké konference*, Kolín 2008.

30 Založeny byly i další kolonie, zde jsou zmíněny jen ty nejvýznamnější. Čeští exulanti se usídlovali i v již existujících osadách – např. Střelín. Podrobněji o exulantských koloniích pojednávají především práce Edity Štřítkové. Starší práce podrobně pojednávají o exulantské emigraci i s patřičným dobovým laděním viz Gustav Adolf SKALSKÝ, *Z dějin české emigrace osmnáctého století*, I. díl, Praha 1911. Z německé provenience viz Christian Adolph PESCHECK, *Die böhmischen Exulanten in Sachsen*, Lipsko 1857.

31 Podrobněji o pohybu této skupině obyvatel: ze starších prací např. Eduard WINTER, *Frühhumanismus: seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert*, 1964; ze současných autorů např. Alexander SCHUNKA, *Gäste, die bleiben: Zuwanderer in Kursachsen und der Oberlausitz im 17. und frühen 18. Jahrhundert*, Mnichov 2006; Wulf WÄNTIG, *Grenzerfahrungen: Böhmisches Exulanten im 17. Jahrhundert*, Konstanz 2007.

32 Ekonomická migrace za zlepšením sociálního postavení probíhala po celé 19. a počátek 20. století. Češi migrovali nejen v rámci habsburské monarchie, ale i do zámoří. Ovšem dobový náhled pod vlivem národnostních myšlenek měl tendenci tuto migraci „protičesky“ interpretovat. „*Cestující neohlížejí se za sebou, nýbrž pospíchají ode vsad s patrným úmyslem, aby jim nic neutkvělo v paměti. Ani žádné zvíře není v průvodu jejich; žádný družný pes neštěká strážně zpod plachty, nepobíhá čtveračivě mezi vozy. Cestující ubírají se českou zemí netečněji než každý cizák, Zdá se, že srdce jejich jsou takovými železnými obručemi pobita... “ „... české rodiny, které opouštějí svou rodnou zemi, aby sobě v dalekých končinách světa, nejčastěji a nejraději za mořem učinili nový domov. Vycházejí z Čech, poněvaž k půdě otcovské pojali buď nechuť nebo hněv. Odlučují se od svého národa, poněvaž v srdcích jejich láska k němu ještě*

Ve 20. letech 19. století se čeští zemědělci usídlovali na území Chorvatska, Vojvodiny a Banátu (dnešní Rumunsko a Srbsko). Na území tzv. vojenské hranice se těšili noví přistěhovalci značným výhodám. Dostávali finanční podporu, přiděly dřeva a půdy a osvobození od daní. Osadníci – hraničáři – se za to zavazovali území vojensky chránit formou domobrany.³³ Dodnes jsou známé vesnice jako Svatá Helena, Gerník, Bígr, Rovensko, Eibenthal, Šumica a Nová Ogradina nacházející se v rumunském Banátu. Byly založeny českými rodinami v migračních vlnách v letech 1823, 1824, 1827 a 1830.³⁴ Vojenská hranice byla zrušena v 70. letech 19. století a přistěhovalci začali podléhat místní správě.

Obdobný kolonizační proces se odehrál i v Chorvatsku. První Češi se kolem Bjelovaru usídlovali již na konci 18. století. Ve 20. letech 19. století vznikla česká vesnice Ivanovo Selo. Až do začátku 20. století probíhala další kolonizační vlna, která již mířila západněji a dala tak vzniknout českým osadám v okolí měst Daruvar a Požeга.³⁵

Zrušení poddanství v roce 1848 a především úprava předpisů o vystěhovalectví v roce 1857 umožnily snazší stěhování. Kromě možnosti vystěhování se za hranice (viz níže) nastala další vlna pohybu do neosídlených míst v prostoru habsburské monarchie. Nyní byli mezi migranty i osoby evangelického vyznání. Tato migrační vlna měla stále ekonomické pozadí, protože v cílových místech bylo možné získat kvalitní a levnou půdu, a zpočátku se jich rovněž týkaly i jiné výhody. Noví osídlenci pocházeli z řad spíše chudšího obyvatelstva. Pro oblast jihovýchodní Evropy je rozpoznatelný proud migrantů pocházejících z východních Čech, především z Pardubicka.³⁶ Stejně tak oblast Plzeňska zaznamenala v této době značné vystěhovalectví – jeho cílovou stanicí však byly spíše Spojené státy americké.³⁷

Hlavní proud vnitřní migrace Čechů v rámci habsburské monarchie představoval odchod do Vídně a Dolního Rakouska.³⁸ Češi ve Vídni představovali největší ucelenou národnostní

---

neprocitla buď už vyhynula. Ztenčují národní jmění české, vyvážejí značné síly národohospodářské z této vlasti, pospíchají rozmnožovat hmotný blahobyt státův cizích, poněvadž buď neznají povinností k té drahé hrudě, na které se zrodili, buď už omrzelo je přinášeti oběti za blaho a právo svého národa...“ Ferdinand SCHULZ, *Čeští vystěhovalci*, Praha 1876, s. 4–5.

33 Vlastenka KRIŠAN, *Češi v srbském Banátu*, in: Stanislav Brouček (ed.), *Češi – národ bez hranic: Výběr textů a diskuse ze semináře k problematice národního vědomí Čechů žijících v zahraničí*, Praha 2011, s. 88.

34 Stanislav KLÍMA, *Čechové a Slováci za hranicemi*, Praha 1925, s. 124.

35 Václav HEROUT, *Reemigrace Čechů z Chorvatska 1945–1949*, Daruvar 2010, s. 6.

36 V té době se vystěhovala i skupina evangelíků z Kloboucka, která se usídlila v srbské Velikém Središti. Východočeští evangelíci šli do rumunského Peregu Mare. Michal PAVLÁSEK, *Promýšlet Veliké Srediště: Etnologická brikoláž sociokulturních aspektů života krajanů v jižním Banátu*, Brno 2013. Dizertační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav evropské etnologie, s. 110–111.

37 Podrobněji např. Josef POLIŠENSKÝ, *Plzeň a Plzeňsko v dějinách českého vystěhovalectví do Ameriky*, *Minulostí Západočeského kraje* 19, 1983, s. 43–46.

38 Hermann Zeithlofer se ve své studii zabývá vnitřní migrací Čechů v rámci území Čech a Moravy na počátku 20. století. Dokládá, že vnitřní migrace měla trochu složitější charakter, než jen pohyb „z venkova do města“ a „ze zemědělských oblastí do průmyslových“. Obecně lze říci, že migrace mezi

menšinu. Mezi lety 1857 a 1910 se podíl osob žijících ve Vídni, avšak narozených na území Českého království pohyboval mezi 20–27 %.³⁹ Mezi hlavní oblasti původu českých migrantů patřily jižní a jihozápadní Čechy, jižní Morava a oblast pod Jeseníky. Důvody k vystěhovalectví byly i nadále ekonomického rázu. Hlavní migrační vlny se odehrály kolem roku 1820 a po roce 1860. Po roce 1948 a 1968 představovalo Rakousko častý cíl politické emigrace. Češi, kteří přišli v ekonomické vlně, si uchovávali silné národní povědomí, a to i po několik generací. Pomáhala jim v tom angažovanost v různě orientovaných spolcích.⁴⁰ Oproti tomu se politicky orientovaná imigrace druhé poloviny 20. století emocionálně se svou původní (starou) vlastní neidentifikovala a upřednostňovala možnost co nejrychlejší asimilace.⁴¹

V roce 1878 po vyřešení místních nepokojů a opuštění území Bosny a Hercegoviny Osmany získalo Rakousko-Uhersko do své správy i tuto oblast. Okamžitě se na tomto území začal budovat průmysl a infrastruktura. To přineslo nejen pracovní příležitosti, ale i možnost vystěhovalectví do nových míst. První čeští migranti cílili spíše do městského prostředí, jednalo se především o inženýry a řemeslníky. Ale následovali i dělníci do rozvíjejícího se dřevařského, těžebního a stavebního průmyslu. Ovšem v městském prostředí se Češi usídlovali rozptýleně.⁴²

Venkovské komunity Češi oproti městskému usídlování zakládali později. V 90. letech 19. století nabídly rakouské úřady ke kolonizaci úrodné oblasti kolem řeky Sávý. České vystěhovalectví na bosenský venkov nebylo nijak masové, ale podařilo se vytvořit několik

---

jednotlivými českými regiony nebyla jednosměrným pohybem. Každá oblast byla spojena s dalšími regiony různými jinými vazbami. Zároveň ve venkovském prostředí existoval významný systém sezónní agrární migrace. Viz Hermann ZEITLHOFER, *Migrace na českém venkově na počátku 20. století*, in: *Dějiny migrací v českých zemích v novověku* (HD 30 Supplement), Praha 2006, s. 123–143.

Nově o českých komunitách na dolnorakouském venkově: Martin BRAUER – Rita GARSTENAUER – Niklas PERZI – Michael RESCH, *Von Mähren nach Hürm: Tschechische Migration und Remigration in der Region Hürm zwischen 1890 und 1930*, Hürm 2017.

Tématu vídeňských Čechů se ještě stále nedostalo příliš velké pozornosti. Průkopnickou práci představuje Monika GLETTNER, *Die Wiener Tschechen um 1900: Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt*, München – Wien 1972. V této práci imigraci Čechů do Vídně autorka přirovnala k hotelu, který byl neustále obsazený, ale pořád jinými lidmi.

39 V roce 1910 ve Vídni žilo 470 000 obyvatel, kteří se narodili v českých zemích. Viz H. ZEITLHOFER, *Migrace*, s. 128.

40 Politický aspekt měla Menšinová rada české a slovenské větve v Rakousku založená v roce 1925. Křesťanské spolky představovala Jednota svatého Matěje (1865) a Orel (1895). Na sociální problematiku se orientovalo sdružení České srdce (1918). Národní a kulturní podtext měla Slovanská beseda (1865) a Akademický spolek (1868). Za účelem sportu vídeňské Čechy sdružoval Sokol (1867).

41 Vera MAYER, *Tschechen in Wien: Alte und Neue Migration am Beispiel des tschechischen Vereinswesens*, in: Peter Heumos (ed.), *Heimat und Exil: Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*, München 2001, s. 71.

42 Zdeněk UHEREK, *Češi v Bosně a Hercegovině: Antropologické pohledy na společenský život české menšiny v zahraničí*, Praha 2011, s. 39–40.

kompaktních českých komunit, a to Novou Ves, Mačino Brdo, Vranduk, Malicu a Detlačský Lug.⁴³ První venkovští kolonisté přišli v rámci tzv. druhotné migrace z ukrajinské Volyně, kde na ně sílil tlak ruských úřadů kvůli přestupu k pravoslaví.⁴⁴

Zrušení nevolnictví v carském Rusku v roce 1861 umožnilo vystěhování za volnou půdou i východním směrem, tedy již za hranice území habsburské monarchie. V 60. a první polovině 70. let 19. století tak na Krymu a severní části Kavkazu vzniklo několik českých komunit. Nejsilnější vystěhovalcecký proud směřující na východ však zakotvil ve volyňské gubernii, která se dnes nachází na území Ukrajiny. Na přelomu 60. a 70. let 19. století sem přišlo asi 15 000 zemědělců ze západních, středních a východních Čech, ale také z Moravy.⁴⁵ Založili vesnice Luthardovsku, Hlinsk, Podcurkov, Mirohošť, Jezírko a Boratín. Mnoho Čechů se přistěhovalo do již existujících ukrajinských vesnic. Díky gramotnosti a vysoké profesní dovednosti zde přistěhovalci podstatně zkvalitnili místní zemědělství a pozdvihli i jeho technickou úroveň. Pěstováním průmyslových plodin položili základ zpracovatelskému odvětví průmyslu. Češi se později angažovali i v obchodu a řemeslné výrobě.⁴⁶

Po nástupu bolševiků k moci se život české komunity na Ukrajině značně zkomplikoval. Národnostní menšiny byly perzekvovány, náboženský ani spolkový život se nemohl dále rozvíjet.⁴⁷ Nucená kolektivizace způsobila vyspělým českým hospodářstvím nejcitelnější ztráty. Snahy o odstranění nepohodlných a nejbohatších pro mnohé představovaly nedobrovolnou cestu na Sibiř. Za druhé světové války se volyňští Češi angažovali v odboji a vstupovali do československé armády v SSSR.⁴⁸

České menšině v Rusku se věnovala pozornost ještě za první světové války.⁴⁹ České komunity se nacházely v Moldávii, Bělorusku, na Sibiři a v Kazachstánu. České osídlení v Kazachstánu je příkladem tzv. druhotné migrace. České rodiny usídlené v Prusku, Rusku i v jihovýchodní Evropě po dalším přelidnění jejich komunit odcházely opět za volnou půdou a zakládaly tak nové české osady. I když osadníci nepřicházeli přímo z Čech a představovali třeba i několikátou generaci Čechů žijící mimo české území, řadí se tyto komunity také ke krajanským enklávám.

43 Tato osada byla přistěhovalci záhy opuštěna kvůli nepřekonaní počátečních komplikací. Osadníci se vrátili na Volyň.

44 Tamtéž, s. 76.

45 Jaroslav VACULÍK, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009, s. 21–219.

46 TÝŽ, *Dějiny*, s. 18–26, 35–54.

47 O Stalinově konceptu národnostní otázky obecně viz Jan KALOUS, *Stalinův koncept národnostní otázky a politická migrace*, in: P. Hirtlová – J. Lidák – V. Srb (eds.), *Mezinárodní migrace*, s. 108–124.

48 O tragickém osudu obce Český Malín viz Darina MARTINOVSKÁ – Josef ŘEPÍK (eds.), *Český Malín: Lidice volyňských Čechů*, Nymburk 2010.

49 Práce Karla Pichlíka a Ivana Savického.

Takto na počátku 20. století čeští osadníci kolonizovali Sibiř a Kazachstán. První osada v Kazachstánu vznikla v roce 1911 a jmenovala se Borodinovka. Osadníci přijeli z českých osad v Moldávii a v dnešní Ukrajině. V okolí Borodinovky postupně vznikaly další osady jiných národnostních menšin. Ještě na konci 90. let mělo asi 20 % obyvatelstva Borodinovky český původ, ovšem z důvodu emigrace do Ruska a do Čech (resp. reemigrace – viz níže) po roce 2000 tato česká enkláva zanikla.⁵⁰

Největší vystěhovalectvou vlnu českého obyvatelstva mimo habsburskou monarchii představovala emigrace do USA na přelomu 19. a 20. století. Mezi lety 1848 a 1914 se tam vystěhovalo 350 000 Čechů. Stěhovali se nejen zemědělci, ale i řemeslníci a dělníci. Tito vystěhovanci nepředstavovali zcela chudé obyvatelstvo, protože museli mít finanční prostředky nejen na dalekou cestu, ale i do nejistých začátků v neznámém prostředí. Ve Spojených státech se Češi usazovali ve Wisconsinu a Illinois, poté směřovali více na západ do San Franciska, Minnesoty, Nebrasky, Jižní a Severní Dakoty. Největší česká menšina se utvořila v Texasu a v Chicagu.⁵¹

Na vystěhovalectví do zámoří měli značný vliv agitátoři. Jednalo se především o agenty německých dopravních společností, pro které masové vystěhovalectví představovalo příjem. Nejlepší reklamu představovaly dopisy těch, kteří se už v novém bydlišti nacházeli. Zprávy o vystěhovalectví přicházely i z novin a časopisů, kde se ale uveřejňovaly spíše případy nezdařené emigrace. Tyto články měly od vystěhovalectví odrazovat, protože v zájmu státu bylo omezit vystěhovalectvou vlnu do zámoří. Ale i negativní reklama byla reklamou a sehrála svoji roli.⁵²

Po vydání imigračních kvót na počátku 20. let 20. století se zájem českých vystěhovačů obrátil na jiné destinace. Ve vystěhovalectví do severoamerického kontinentu stoupl zájem o Kanadu a v případě jižních oblastí byl největší zájem o Argentinu a Brazílii. Několik set Čechů se vystěhovalo i do dalších států, ale tyto počty byly kvůli roztržitosti cílových destinací zanedbatelné.⁵³

Doba první světové války byla obdobím, kdy do emigrace odcházeli protihabsbursky ladění aktivisté, kteří v zahraničí budovali základy nového státu. Stejně tak odchod,

50 Zdeněk UHEREK, *Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do České republiky*, Praha 2003, s. 22–28.

51 Nejznámější Čech v Chicagu byl Anton J. Čermák, rodák z Kladna, který se v roce 1931 stal starostou tohoto města. Při přivítání nově zvoleného prezidenta Roosevelta v Miami na Floridě byl v únoru roku 1933 zastřelen atentátníkem. Jaroslav VACULÍK, *Češi v cizině 1850–1938*, Brno 2009, s. 150–160. Některé práce o vystěhovalectví do USA se zaměřují konkrétně na evangelíky nebo na obyvatelstvo z Moravy, např. Jan MIKESKA, *Počátky vystěhovalectví ze Zádveřicka do Texasu v padesátých letech 19. století*, Podřevnicko 5, 1996, č. 2, s. 16–19; Jiří FRANCEK, *Cesta do Ameriky: Z korespondence rodáka z Podhradí na Jičínsku [1888]*, Východočeský sborník historický 10, 2001, s. 141–156; Fran DEBNAM, *Z Moravy do Minnesoty*, Moravskotřebovské vlastivědné listy 11, 2000, s. 14–20.

52 TÝŽ, *České menšiny*, s. 15–19.

53 Čechům v Latinské Americe se věnuje Ivo Barteček, Jaromír Pavlíček, Stanislav Kázecký a Ján Botík.

resp. dezerce českých vojáků k cizineckým legiím představoval jistou formu přesunu konkrétní části české populace. Také druhá světová válka přinesla značné přesuny, a to nejdříve česky mluvícího obyvatelstva do vnitrozemí a poté německy mluvících za hranice obnoveného Československa.⁵⁴ Nicméně rok 1938 znamenal konec ekonomického vystěholectví Čechů, který se nastartoval již na počátku 19. století a způsobil existenci velkého množství českých komunit po celém světě.

Meziválečné vystěholectví již nepředstavovalo masivní vlnu a nově směřovalo i do Francie (s přívětivým prostředím z dob první světové války), do Švýcarska, ale také do Asie, Afriky, Austrálie a Oceánie.⁵⁵

Na počátku 20. let byla zahájena kolonizace západní Austrálie, ovšem počáteční výhody byly určeny pouze pro Angličany. Ostatní museli mít vlastní finanční prostředky, dokud je zakoupená půda nezačala žít. Tehdy také začali přistěhovalci získanou půdu splácet. Stát poskytoval půdu za co nejnižší ceny. V polovině 30. let bylo v Austrálii 400 Čechoslováků, nejvíce v Novém Jižním Walesu a Victorii. V Sydney se nacházel i Československý kroužek. Čechoslováci se uplatňovali především v zemědělství, zahradnictví a v pomocných profesích v domácnostech. V době světové hospodářské krize byla snaha omezit přistěholectví evropské chudiny, a tak Austrálie bez problémů a jazykových zkoušek přijímala pouze majetné. Čechoslováci zamířili i na Tahiti a Novou Kaledonii, které patřily pod francouzskou správu. V plantážnictví se každý neprosadil, hodně Čechů proto bylo zaměstnáno ve stavebnictví, hotelnictví či jako dělníci.⁵⁶

Po převratu v roce 1948 došlo k druhému odchodu české elity, i když ne v tak masivním měřítku jako tomu bylo v době pobělohorské. Zato se jednalo o odliv dlouhodobého charakteru probíhající po celé období komunistického režimu. Kromě elit v letech 1948, 1968 a 1977 odešlo i několik tisíc lidí.⁵⁷ Totalitní režim omezoval základní lidská práva

54 V. SRB, *České země*, s. 264.

55 Tamtéž, s. 109–111.

Vystěholectví Čechů do nových a exotických oblastí se věnují Stanislav Brouček (Francie), Arnošt Skoupý a Miloš Trapl (Švýcarsko), Zdeněk Šípek a Josef Jelen (Afrika, Asie) a Ivana Bakešová (Čína). Novým badatelským okruhem výzkumu se po roce 1989 stala otázka represálií vůči Čechům na území bývalého Sovětského svazu. Mečislav BORÁK, *České stopy v Gulagu: Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*, Opava 2003.

56 Jaroslav VACULÍK, *Nástin českých a slovenských přeshraničních migrací v meziválečném období*, Brno 2010, s. 70–73; Pavel KREISINGER, *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách*, Praha 2018.

57 Pounorová emigrace Čechů směřovala prvotně do zemí západní Evropy a na americký kontinent. Austrálie zpočátku představovala spíše nouzové řešení a jako jedna z mála zemí imigraci masově podporovala, oproti důsledné regulaci přistěholectví z jiných než anglosaských zemí před druhou světovou válkou. Podrobněji Jaroslav MILLER – Jana BUREŠOVÁ – Miloš TRAPL, *Český exil v Austrálii (1948–1989)*, Praha 2016.

a svobody, a proto někteří raději volili nejistotu cizího prostředí.⁵⁸ V současné době je odchod z České republiky motivován především snahou zlepšit ekonomickou situaci. Českých vystěhovalců není mnoho a většina má tendenci se do země vrátit, oproti Slovensku, kam se obyvatelé zpět většinou nevracejí.⁵⁹

Reemigrace

V dějinách české migrace nedocházelo jen k vlnám odchodů, ale i návratů. Reemigrace neboli repatriace znamenala návrat příslušníků české menšiny, většinou potomků vystěhovalců a exulantů, žijících po rozpadu habsburské monarchie na územích jiných států.

Náboženským exulantům skončil důvod jejich pobytu mimo vlast zdánlivě rokem 1781 vydáním tolerančního patentu. V té době si exulantské kolonie ještě uvědomovaly svůj původ a důvod svého exilu. Ovšem toleranční patent jim nepřinášel nic, co by je mělo přimět k návratu do vlasti. Povoloval pouze dva směry evropské reformace, čímž ve vlasti došlo k nastavení stejného stavu, jako v místech, kde dosud žili. Pro evangelíky v Čechách a na Moravě sice znamenal novou přelomovou situaci, ale pro exulanty za hranicemi byl krokem nedostačujícím a bezpředmětným pro jejich návrat. Čeští exulanti byli zastánci Jednoty bratrské a ta se do země původu mohla vrátit až téměř o sto let později. Ovšem tehdy se exulantské kolonie v zahraničí již pomalu dostávaly na konec svého českého povědomí.

Zájem o návrat projevíli potomci českých exulantů z území někdejšího Pruska až po vzniku Československa. Ovšem ze strany státu o to zájem nebyl. Hrstka přesvědčených se i přesto a někdy ilegálně do Čech vrátila a usídlila se tam, kde našla práci.

Po druhé světové válce byla již politika k reemigraci krajanů nakloněnější, a právě potomci exulantů z polského území se k návratu hojně hlásili. První transporty z Polska přijížděly již ke konci roku 1945. Reemigranti většinou přijížděli pouze s osobními věcmi a většina pocházela z největší české komunity z města Zelów. S návratem do země původu reemigranti zažívali i návrat do reality. V Československu jim nebylo umožněno nastěhovat se do oblastí, odkud jejich předci odcházeli, ale museli jít do uvolněného pohraničí. Většina reemigrantů se usadila na Jablonecku, Liberecku a Šumpersku. Jelikož se i v předchozí domovině většinou živili v textilní výrobě, i v Čechách hledali práci v tomto odvětví.⁶⁰

58 V. SRB, *České země*, s. 266.

59 Tamtéž.

60 Barbora KUČEROVÁ, *Současný život zelovských Čechů na území České republiky: Proměny kolektivní identity reemigrantů ze Zelova a jejich potomků*, Praha 2012. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Katedra středoevropských studií, s. 46–52.

Potomci českých exulantů nebyli místními příliš dobře přijati. Jejich jazyk neodpovídal dobové češtině, náboženské aktivity byly rovněž „nemoderního“ rázu. V místech, kde zůstalo německé obyvatelstvo, se díky dlouhodobé germanizaci družili s Němci. Potomci českých exulantů z Polska do české společnosti příliš nezapadli, a proto někteří po několika letech žádali o vysídlení do Německa, nebo dokonce zpět do Polska.⁶¹

Z Vídně a Dolního Rakouska, kam proud českých migrantů proudil více než 100 let, se rozpadem habsburské monarchie vystěhovalectví zastavilo. Naopak, do roku 1922 se do Československa vrátilo asi 150 000 osob. Tato vlna reemigrace trvala po celou první republiku. Československo v této době zažívalo hospodářský a průmyslový vzestup, Rakousko naopak po rozpadu monarchie značně stagnovalo. Ovšem po nástupu komunistického režimu se proud migrantů opět otočil směrem do Rakouska.⁶²

Češi, kteří se na území Chorvatska dostali původně jako ochránci rakousko-uherské hranice, se rovněž přihlásili k reemigraci, ovšem samotná realizace probíhala již složitěji. Po ukončení druhé světové války proběhla jistá vlna neorganizované reemigrace, která se týkala především nemajetného obyvatelstva. Majetnější vyčkávali na uzavření reemigračních mezistátních dohod, aby měli záruku jisté kompenzace svého majetku. Avšak právě nastavení příznivých podmínek přesunu se nedařilo provést. Další překážkou se ukázaly být případy, kdy krajané již nabyli chorvatského občanství. Vyvázaní z něj představovalo vážnou komplikaci pro vystěhování. Po nástupu komunistického režimu se proces reemigrace ještě zkomplikoval a prodloužil. I přes výše uvedené přijelo během roku 1946 a 1947 z Chorvatska několik transportů s chorvatskými reemigranty. Poslední byl uskutečněn na konci roku 1949. Ovšem provedená reemigrace krajanů z Chorvatska zdaleka nepokryla poptávku.⁶³

Z Bosny a Hercegoviny se krajané snažili vystěhovat co nejdříve, protože první poválečná léta byla v této oblasti značně tíživá. V tomto případě se mělo jednat o reemigraci bez kompenzace. Toto urychlení však jugoslávská strana neschválila a chtěla postupovat pro celou zemi jednotně. Pro bosenské krajané již byly připraveny usedlosti v okrese Prachatice, ale výše popsané protahování přesunu a komplikování transportu způsobily, že tyto usedlosti byly nakonec dány jiným zájemcům. I když se z Bosny nakonec nevystěhoval původně zamýšlený počet obyvatelstva, některým českým osadám to přineslo zánik či značné snížení českého zastoupení v obci.⁶⁴ Krajané žijící na území dnešního Rumunska

61 Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Více sluší poslouchati Boha než lidi: Několik životních příběhů, úvahy o konfesionalizaci a době mezi dvěma výročími: 600. výročí upálení mistra Jana Husa: 70. výročí reemigrace potomků českých exulantů*, Praha 2015, s. 330–340.

62 V. MAYER, *Tschechen*, s. 62.

63 V. HEROUT, *Reemigrace*, s. 18–52.

64 Z. UHEREK, *Češi*, s. 113–119.

se rovněž uchýlovali k návratu. Rumunská reemigrace nepředstavovala silný proud, zato jsou dobře patrné jeho dvě fáze, tedy reemigrace po druhé světové válce a v 90. letech.⁶⁵

Zajímavým případem reemigrace je přistěhovalectví krajanů z Bulharska. Tito Češi byli potomky hraničářů usídlených v rumunském Banátu, konkrétně v obci Svatá Helena. Bulharská obec Vojvodovo vznikla rozkolem v evangelické části obce Svatá Helena, kdy se od reformovaných oddělila část „probuzených“ a přihlásila se k Svobodné reformované církvi.⁶⁶ Následnou druhotnou migrací do Bulharska tato odštěpená část založila obec Vojvodovo. Zastoupení české národnosti v této původně zcela české obci však po druhé světové válce zaniká, protože většina obyvatel v letech 1949–1950 odešla do Československa. Dokonce byli usídleni blízko sebe na jižní Moravě.⁶⁷

Volyňští Češi projevíli snahu o návrat již po vzniku Československa, avšak tehdy, stejně jako u potomků českých exulantů, o to nebyl zájem ze strany státu.⁶⁸ Na konci druhé světové války někteří přišli do země svých otců s ruskou armádou. Jedni zde už zůstali, jiní se vrátili a začali vyřizovat umožnění reemigrace pro celou rodinu. Postoj Sovětského svazu k odchodu Čechů z Volyně byl spíše negativní, a tak k podepsání dohody o reemigraci došlo až po ročním jednání v červnu roku 1946. Transporty se uskutečnily během první poloviny roku následujícího. Volyňští měli zájem osídlit se na Žatecku a Podbořansku, kde se půda podobala té volyňské. Ovšem zde nejlepší statky zabrali již kolonizátoři z vnitrozemí a KSČ ani neměla zájem umístit Volyňské pohromadě.⁶⁹ Volyňští Češi představovali nejsilnější reemigrační proud.

Hlavní proud reemigrace krajanů probíhal po druhé světové válce. Přesídlování směřovalo do pohraničních oblastí, odkud bylo vysídleno německy mluvící obyvatelstvo. První usídlence v této oblasti představovali Češi z vnitrozemí a rovněž zde zůstala i část německého obyvatelstva. Po uzavření smluv mezi jednotlivými státy se začali přesídlovat krajané. Do začátku roku 1950 přišlo do Československa na 200 000 reemigrantů. Největší

65 M. PAVLÁSEK, *Promýšlet Veliké Srediště*, s. 523.

66 TÝŽ, *Případ*, s. 375–378.

67 Marek JAKOUBEK, *Vojvodovo: Historie, obyvatelstvo, migrace*, Brno 2012; TÝŽ, *Vojvodovo: Etnologie krajské obce v Bulharsku*, Brno 2010; TÝŽ, *Vojvodovo: Identity, tradice a výzkum*, Brno 2013; Lenka JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, *Dědická praxe, sňatkové strategie a pojmenovávání u bulharských Čechů v letech 1900–1950*, Brno 2011; Bořivoj KŇOUREK – Lenka JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, *Dům ve Vojvodovu: Stavebně-historický vývoj, kulturní a sociální rozměr*, Brno 2015.

68 O úspěšném rozvíjení se a následné perzekuci českých komunit na Volyni Jaroslav VACULÍK, *K postavení Čechů na Ukrajině ve 20. a 30. letech (se zvláštním zaměřením na východní Volyn)*, *Češi v cizině* 6, 1992, s. 72–83.

69 Jitka FALTÝNKOVÁ, *Reemigrace a identita volyňských Čechů*, Olomouc 2011. Bakalářská práce. Fakulta filozofická Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra sociologie a andragogiky, s. 24–26. Podrobněji o reemigraci volyňských Čechů: Jana NOSKOVÁ, *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*, Brno 2007; Tomáš BÁRTEK – Tereza NIČOVÁ (eds.), *Návrat do vlasti: Sborník příspěvků z konference konané k 65. výročí reemigrace volyňských Čechů*, Praha 2013.

část tvořili Slováci z Maďarska, kteří se usazovali na Slovensku. Potom volynští Češi, čeští a slovenští reemigranti z Rumunska, Francie, Rakouska, Polska, Jugoslávie a Německa. Asi 100 000 reemigrantů se usídlilo v pohraničí. Celkem do pohraničí do konce 40. let přišlo 1,7 milionu nových osídlenců, Němci zde poté představovali pouze necelých 5 %.⁷⁰

Poválečná reemigrace krajanů představuje poměrně mladou historickou událost českých migračních dějin, a proto se stává častým předmětem studia a výzkumu soudobých historiků. Metodou orální historie bývají zpracovávány vzpomínky reemigrantů na přesun a proces následné adaptace v novém prostředí.⁷¹

Polsko

Na území dnešního Polska se nachází největší počet kolonií, jejichž počátky se vážou k exulantům z Čech.⁷² Když ti do těchto oblastí odcházeli, šli na území někdejší Polsko-litevské unie a Pruska. Polsko-litevská unie (Rzeczpospolita) byla v 18. století značně politicky i společensky rozvrácena. Její oslabení vedlo k silení vlivu Ruska na jejím území. Tato situace vyústila v tzv. trojí dělení Polska, které se odehrávalo od 70. do 90. let 18. století a zúčastnilo se jej Prusko, Rusko a habsburská monarchie. Oblast kolem Zelówa se během druhého dělení dostala pod Prusko, ovšem po napoleonských válkách se zde novým zeměpánem stal ruský car.⁷³

Zelów⁷⁴ byl založen v roce 1803, a to poté, co o rok dříve zakoupili potomci českých exulantů zastoupení Alexandrem Petrozelínem pozemek pro osadu od Josefa Swidzińskiego. Zelówští kolonisté přišli téměř ze všech původních exulantských obcí ve Slezsku, zejména z Tábora a Čermína.⁷⁵ Důvodem k odchodu potomků českých exulantů z původních osad bylo jejich přelidnění a nemožnost se uživit, proto hledali nové místo s možností dostatečné obživy. Důvody založení této komunity byly tedy hospodářského a sociálního rázu, avšak

70 Ve 30. letech Němci představovali 80 % obyvatelstva v pohraničí. Viz Andreas WIEDEMANN, *Zur Problematik von Migration und Integration in den Grenzgebieten der böhmischen Länder nach dem Zweiten Weltkrieg*, Bohemia 50, 2010, č. 1, s. 6–7.

Podrobně a komplexně o průběhu reemigrace v českém pohraničí František ČAPKA – Lubomír SLEZÁK – Jaroslav VACULÍK, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005.

71 Kromě závěrečných prací z olomoucké a pražské univerzity např. Svatoslava MARKOVÁ, *Migrační procesy v českém pohraničí po druhé světové válce z hlediska orálně-historického výzkumu*, Kuděj 15, 2014, č. 2, s. 104–114.

72 Studie zabývající se kolektivní pamětí národnostních a náboženských menšin v Polsku se bohužel zaměřuje pouze na Němce, Ukrajince a Bělorusy: Piotr WRÓBLEWSKI, *Die sakralen Stätten nationaler Minderheiten in Polen: Ethische Mobilisierung, Kollektives Gedächtnis und Konflikte*, in: Christiane Harzig (Hg.), *Migration und Erinnerung*, Göttingen 2006, s. 209–222.

73 Jiří FRIEDL, *Dějiny Polska*, Praha 2017, s. 289–292.

74 Nachází se asi 40 km od města Lodž.

75 Ladislav JELÍNEK, *Po stopách Českých Bratří v Zelově*, Praha 1947, s. 5–6.

její zakladatelé byli potomci exulantů, nikoliv emigranti opouštějící české oblasti. Proto lze tuto komunitu řadit mezi sbory třetího, mezistupňového typu.

Zelów a okolí nepředstavuje příliš úrodnou oblast vhodnou pro zemědělství. Půda je zde značně písčité bez větších vodních toků, a proto zemědělství představovalo jen doplňkovou činnost. Čeští evangelíci se zde živilí především tkalcovstvím, pěstovali len a také zpracovávali vlnu a bavlnu. Od poloviny 19. století představoval pro zelówskou domácí tkadleckou výrobu rozhodující úlohu lodžský textilní průmysl.⁷⁶

Církevní obřady v počátcích obce vykonával katolický farář v Bučku nedaleko Zelówa. Evangelický kostel si zelówští začali stavět až v roce 1821, kdy byl za polského kazatele Alexandra Theodora Glowackého položen základní kámen. Stavba byla dokončena v roce 1825.⁷⁷ Mezi lety 1830–1870 v Zelówě působil kazatel Jan Theodor Moses. Byl také potomkem českých exulantů, ale k tomuto svému původu se nehlásil a kázal v polštině, i když farníci zpívali česky a konfirmandi používali český katechismus. I po něm většinou následovali kazatelé polského jazyka, čeští kazatelé pocházející většinou z ostatních kolonií představovali spíše výjimku.⁷⁸

Po první světové válce byl obnoven polský stát a s tím stoupl i polský nacionalismus. V Zelówě to mezi oběma národnostními skupinami začalo vřít. Podporovalo se vše polské, ulice dostávaly jména polských hrdinů a na náměstí byl postaven pomník Tadeáši Kościuszkoví⁷⁹.⁸⁰ Stejnou situaci popisovaly i zprávy českých kazatelů, kteří sbor v době první republiky navštívili: „*Těžce zápasí o záchranu českého jazyka. Je obklíčen elementem židovským a polským. Varšavská konzistoř podporuje silně popolštění. Bratři byli povzbuzeni k vytrvalosti a péči o dorost.*“⁸¹ Snahu o popolštění českých menšin potvrzuje ve své zprávě z roku 1931 i farář Josef Jadrníček: „*Polská církevní vrchnost – konzistoř – podporuje polonizaci českých evangelíků, což zvláště jsem poznal v Żyrardově a Zelówě. Polská vláda sleduje tytéž cíle, ale lid to tak necítí.*“⁸²

76 Iva HEROLDOVÁ, *Život a kultura českých exulantů z 18. století*, Praha 1971, s. 68–76.

77 Český bratr podává zprávu o oslavách 100 let existence evangelického kostela v Zelówě, na níž byli pozváni i zástupci Československa, avšak nakonec se nemohli zúčastnit, tak poslali alespoň dopis s blahopřáním. *Český bratr* 9–10, roč. 2, 1925, s. 166–167.

78 L. JELÍNEK, *Po stopách*, s. 6–11.

79 Polský hrdina, který organizoval polské povstání za nezávislost Polska v roce 1794. Po jeho potlačení žil ve Francii a zemřel ve Švýcarsku.

80 E. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Zelów*, s. 170–183.

81 ÚA ČCE, *České evangelické exulantské sbory v zahraničí*, kart. XVIII 3, nefol. (složka Vik. František Novák v Polsku 1925, s. 2).

82 Tamtéž, (složka Farář Jos. Jadrníček v Polsku 1931, s. 1).

Snahu o polonizaci dokládá i absence záznamu o zelówském školství ve fondu ČÚZ. Škola zde buď nebyla, anebo nebyla v kontaktu s touto organizací. Národní archiv Praha (dále NA), ČÚZ, kart. 10 a 61, inv. č. 46 a 97.

Naopak záznamy Ladislava Jelínka popisují zelóvský sbor po roce 1918 jako v době svého rozkvětu, kdy sbor čítal 3 500 duší, a celé město mělo k 6 000 obyvatelům. Rovněž obecní samospráva byla údajně do roku 1945 výhradně v českých rukách. Ohledně udržení jazyka zmiňuje pouze, že byla založena česká veřejná knihovna, která měla pomoci uhájit český jazyk a do níž nejlepší česká díla zajistilo československé vyslanectví ve Varšavě. Dle Jelínka se Zelóvským dokonce podařilo prosadit výuku češtiny na obecných školách v rozsahu dvou hodin týdně.⁸³

Ovšem skutečná situace v Zelówě asi nebyla příliš harmonická. Hovoří pro to velké množství žádostí o reemigraci do Československa a někdy i nelegální odchody. První žádosti zelóvských rodin poslali jejich zástupci synodnímu výboru ČCE již v polovině roku 1919. Ze Zelówa se přihlásilo 800 rodin. Žádosti chodily i z jiných exulantských osad. Díky pozemkové reformě sice v Československu byly volné pozemky k usídlení, ale musely se koupit za běžnou tržní cenu a na to většina potomků exulantů neměla peníze. Způsobilo to, že z obcí odcházeli jen ti bohatší, což nepřinášelo perspektivu pro domovskou osadu do budoucna. Proto bylo požadováno, aby byl odchod umožněn všem rodinám. I přes pořádání sbírek a jinou pomoc se v Československu podařilo umístit pouze 128 rodin.⁸⁴

Většího rozsahu nabyla reemigrační vlna po druhé světové válce, kdy se v Československu uvolnila obydli po odsunu německého obyvatelstva, a proto nebyla potřeba značných finančních prostředků. Toto vystěhovalství zřetelně zlomilo národnostní rozložení Zelówa. Uvolněné usedlosti zde kupovali především Poláci, což posilovalo jejich převahu a měnilo to charakter obce. V Zelówě reemigrace způsobila znatelné oslabení české menšiny, ale pro jiné exulantské obce to prakticky znamenalo konec jejich českého charakteru.⁸⁵

Časopis *Kostnické jiskry* z roku 1946 zmiňuje příchod potomků českých exulantů jako prospěšnou věc, protože se jednalo o lidi pracovité, houževnaté, kteří přestáli mnoho zkoušek, aby si udrželi svůj jazyk i víru. Poukazují na jejich hezkou staročestinu a dodržování starých zvyků včetně přísného náboženského života. Ve všech těchto věcech autor spatřuje přínos reemigrantů pro domácí společnost.⁸⁶ I Jiří Otter ve svém článku v Českém bratru hodnotí reemigraci s desetiletým odstupem jako úspěšnou především pro posílení řad věřících, protože reemigranti pomohli doplnit sbory, popř. stáli za zrodem sborů nových. Poukazuje na dokonalé splynutí příchozího obyvatelstva, které proběhlo jak ve vlasti, tak v církvi zcela idylicky.⁸⁷ Ovšem vzpomínky reemigrantů na příchod do Československa

83 L. JELÍNEK, *Po stopách*, s. 11–14.

84 E. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Zelów*, s. 173–176.

85 TÁŽ, *Země otců: Z historie a vzpomínek k 50. výročí reemigrace potomků českých exulantů*, Praha 2005, s. 250–272.

86 Bohumil HLADKÝ, *Exulanti: Co si odtud sebou vzali a co s sebou přivezli zpět*, *Kostnické jiskry* 44, roč. 31, 1946, s. 261–262.

87 Jiří OTTER, *K desetiletému výročí našich reemigrantů*, *Český bratr* 31, 1955, s. 148–151.

poukazovaly na nepochopení, nepřijetí místním obyvatelstvem, a především na obtížnost vyrovnání se s myšlenkou, že i zde jsou cizinci.⁸⁸ Jde o střed dvou pohledů, oficiálně-propagačního a osobního.

Ačkoliv byl Zelów původně postaven jako výhradně česká a evangelická osada, tento profil si neudržel dlouho. Již téměř po třiceti letech své existence jsou zde doloženy rodiny katolické, německé a židovské, které tehdy představovaly 41 %.⁸⁹ Tato národnostní různorodost s sebou přinesla i náboženskou variabilitu do zelówské společnosti.⁹⁰

Potomci českých exulantů v Zelówě založili také sbor Svobodné reformované církve. U jeho založení stáli zelówsťi evangelíci, kteří odešli za prací do Lodže, kde se setkali s členem této církve. Nejdříve byl český sbor Svobodné reformované církve založen v Lodži a poté, co se některé rodiny vrátily do Zelówa, byl v roce 1905 sbor zřízen i tam. Tento sbor nebyl příliš velký, ale v době první republiky poměrně živý. Jeho konec nastal s odchodem velké části Zelówských zpět do Československa.⁹¹

Z českého reformovaného sboru se po křtu prvních tří mladíků začali oddělovat baptisté. První český baptistický sbor byl založen v roce 1886 a o deset let později si postavili první modlitebnu. Sbor rychle sílil a v době před první světovou válkou měl více než 300 členů. Ovšem po druhé světové válce téměř všichni baptisté reemigrovali a jejich modlitebna byla předána polským baptistům.⁹²

Úspěšnost nové české osady v Zelówě motivovala další osadníky a došlo tak k založení i dalších exulantských obcí v blízkosti Zelówa. Další osadníci z Tábora a Čermína hledali lepší způsob obživy a zakoupili proto obdobně jako zelówsťi vlastní pozemek. Společně s německými kolonisty v roce 1818 založili Kučov.⁹³ Čeští evangelíci byli nejdříve včleněni do místního německého luterského sboru. Ale již v roce 1852 byl ustanoven český reformovaný

88 E. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Země*, s. 281–309.

89 TÁŽ, *Zelów*, s. 41.

90 Katolické obyvatelstvo bylo představováno především Poláky a spadalo do katolické farnosti v Bučku. Jejich samostatná katolická farnost se jim podařila zřídit až v roce 1926 a kostel si postavili v roce 1933. Po odchodu značné části českých evangelíků v rámci reemigrace přišlo mnoho polského obyvatelstva, které existenci místní katolické farnosti podpořilo. Německé rodiny byly vyznání luterského. Nejdříve se jejich bohoslužby konaly v reformovaném kostele, ale s tím reformovaní příliš nesouhlasili, protože zde při bohoslužbách používali svíce, což se příliš podobalo katolictví. V roce 1936 byla dokončena stavba luterského kostela. Většina německého obyvatelstva po druhé světové válce odešla a jejich kostel byl poničen. Ti, kteří zůstali, přijali duchovní péči od reformovaného kazatele. Luterský kostel byl i s duchovní prací v roce 1951 obnoven. Židé se v Zelówě společně s dalším obyvatelstvem uchytili již během prvních desetiletí existence obce. Dlouho zde žili pouze v nájmu, ale v druhé polovině 19. století už byli i vlastníky některých nemovitostí. Židé se věnovali především obchodu a podnikání v textilním průmyslu. Židovská náboženská obec byla založena až v roce 1906 a synagoga byla postavena v roce 1925. Tamtéž, s. 48–51, 279–282.

91 Tamtéž, s. 272–278.

92 Tamtéž, s. 257–272.

93 Od Zelówa vzdálen asi 30 km.

sbor jako filiálka k Zelówu. Ovšem zelóvský kazatel sem nechtěl kvůli vysokému věku jezdit, a tak hlavní péči o sbor převzal místní učitel.⁹⁴ Reformovaný kostel si postavili až v roce 1896. Vesnice Kučov dnes již neexistuje, protože v 80. letech musela ustoupit uhelným dolům a rozšiřující se tepelné elektrárně Belchatów. Obyvatelstvo i reformovaný sbor byli přestěhováni do vedlejší vesnice Kleszczów, kde reformovaný sbor funguje dodnes, avšak česky hovoří jen poslední jeho členové.

Další obce, které založili rovněž exulanti z Tábora, Čermína, Friedrichova Hradce, ale také již ze Zelówa, vznikly v těsné blízkosti této osady. V roce 1841 byl založen Faustýnov,⁹⁵ ten byl zakládán za účasti několika polských rodin, a Požděnice,⁹⁶ které byly založeny o dva roky později ve spolupráci s německými a polskými rodinami.⁹⁷

Ukrajina⁹⁸

Velká část Ukrajiny se po trojím dělení Polska dostala pod definitivní moc Ruského impéria. Po celé 19. století byl na území Ukrajiny ze strany Ruska vyvíjen silný národnostní tlak. Ukrajina byla součástí Ruska až do rozpadu Sovětského svazu v roce 1991. Ruská nadvláda nad Ukrajinou se do jejích dějin neblaze zapsala především v podobě několika hladomorů, kdy nejhroší se odehrál v letech 1932 a 1933. Příčinou tohoto hladomoru byla kolektivizace. Prvním možným řešením byla migrace do měst, ale po zavedení vnitřních pasů (resp. občanských průkazů) to již možné nebylo. Existence hladomoru se před světem přísně tajila a Sovětský svaz vystupoval, jako kdyby žádná taková událost v zemi nebyla. Otevřeně se o této situaci začalo mluvit až v 80. letech.⁹⁹

94 Tamtéž, s. 120–124.

95 Od Zelówa vzdálen asi 9 km.

96 Od Zelówa vzdáleny asi 3 km.

97 TÁŽ, *Země*, s. 127.

98 Zahraniční literatura v roce 1999 rozlišila tyto hlavní protestantské církve na Ukrajině: Všeukrajinská unie evangelických křesťanských baptistů (1781 sborů), jiní evangeličtí baptisté (207), Letniční hnutí (955), další letniční hnutí (358), Církev víry (191), další charismatici (137), Zakarpatská reformovaná církev (100), Luteráni (45), další protestanté (256). Poslední možnost zahrnuje i české evangelické sbory. (John-Paul HIMKA, *Religious Communities in Ukraine*, Österreichische Osthefte 42, 2000, č. 3–4, s. 258.) Jiný zdroj byl již přesnější a jako tradiční protestantská uskupení označil tato: Reformovaná (maďarská) církev (104 sborů), Německá evangelicko-luteránská církev (39), Ukrajinská luterská církev (13), Ukrajinská evangelicko-reformovaná církev (3), Novoapoštolská církev (50), Anglikánská církev (2), Církev zvěstování (29), Metodisti (11), Armáda spásy (6), Švédská evangelicko-luterská církev (1), Česká evangelická církev (2), Korejská církev zvěstování (3), Korejská metodistická církev (1), Mennonité (3), Spirituální molokánská církev (4) a Nazaréni (9). Zde jsou již české sbory v Bohemce a Veselynivce reflektovány. (Juliane BESTERS-DILGER, *Die Ukraine in Europa: Aktuelle Lage, Hintergründe und Perspektiven*, Wien 2003, s. 387).

99 Jan RYCHLÍK – Bohdan ZILYNSKYJ – Paul R MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*, Praha 2015, s. 294–299.

Nejznámější komunita Čechů na území dnešní Ukrajiny se nacházela na Volyni. Historické území Volyň prošlo složitým historickým vývojem. V době meziválečné byla součástí Polska, tuto oblast tedy nepostihly hladomory, které se odehrály ve zbylé části Ukrajiny pod ruským vlivem. Za druhé světové války se zde střetávali Poláci, sovětští a ukrajinští nacionalisté a vojska německá.

Na tomto území docházelo také k prolínání náboženských vlivů, a to katolického ze strany Polska a pravoslavného z východu. Češi sem přicházeli v 60. a 70. letech 19. století za levnou půdou. Dle náboženského složení se většinou jednalo o římské katolíky, ale jelikož carské úřady nestály o posilování katolického vlivu, zapisovali Čechy jako „husity“. Češi si směli zřídit nejnižší správní jednotky a dostali náboženskou svobodu. Tak začaly vznikat samostatné katolické a evangelické farnosti s českými duchovními.¹⁰⁰

Ovšem české obyvatelstvo se svým „husitstvím“ nesplnilo očekávané zastavení katolického vlivu v oblasti a výhody jim byly zrušeny. Nejdříve probíhalo složité zjišťování skutečné náboženské příslušnosti Čechů, kdy vyšlo najevo, že většina je římskokatolického vyznání. Splynutí s místním katolickým obyvatelstvem ze strany českého obyvatelstva nebylo ani možné, protože zde tomu bránily národnostní překážky silně zastávané polskou stranou. I přesto se této možnosti ruská strana obávala. Čeští evangelíci zase svým zcela odlišným náboženstvím neměli potřebný předpoklad pro splynutí s ruskou společností. Další kolonizace českého obyvatelstva byla již úřady více kontrolována. Po zrušení náboženské svobody mnoho Čechů přestoupilo k pravoslaví. Zvýhodňování pravoslavných Čechů vedlo k udávání a sporům mezi sousedy. V 90. letech však už vnucené pravoslaví nepřinášelo další očekávané přestupy Čechů ani jejich náboženskou horlivost, proto byla v roce 1905 vyhlášena náboženská svoboda.¹⁰¹

Čeští evangelíci na Volyň přicházeli z polského Zelówa nebo i přímo z českých zemí. Potomci českých exulantů se usadili v Michajlovce, Rovně, Hlupaníně, Zdolbunově, Rožišti, Kostopolu a Stavkách. Evangelíci z Čech se usadili v Boratíně, Kupičově, Hrušvici, Novosilkách a Teremně a organizováni byli ve sborech v Boratíně, Kupičově a Michalovce. I tyto sbory byly navštěvovány evangelickými kazateli z Československa.¹⁰²

V roce 1933 farář Hladký navštívil evangelíky na Volyni a v Českém bratru o tom uveřejnil zprávu: „*Shromáždění byla všude četná. Konali jsme je i ve všední dny odpoledne...*“¹⁰³ Nejvíce zpráv se dochovalo o životě na Boratíně, a právě konkrétně o něm také píše farář Hladký: „*Do Boratína na rozloučenou přijeli až z Mirotína, nedaleko sovětských hranic – asi 70 km, zdaleka povozem. Po půlnoci vstávají, aby ráno mohli na shromáždění. Činí to*

100 J. VACULÍK, *Dějiny*, s. 75–86.

101 Tamtéž, s. 88–116.

102 Tamtéž, s. 115–116.

103 *Český bratr* 8–9, roč. 10, 1933, s. 190.

*s nadšením? Ne, spíše se zdá, že tu není nadšení. Je tu něco více. Víra. Mnohde hluboká, oddaná, pokorná, pozorná víra, jež obětí cest nečítá. A na Michajlovce i v Boratíně zapředli mě do důkladného duchovního rozhovoru, jenž by u nás někde i farářům dělal čest, ač neznají více nežli časopisy a postily.*¹⁰⁴ Dále Hladký chválí horlivost Čechů, kterou již nedokážou pokrýt dva čeští evangeličtí kazatelé Opočenský a Balabán. Před nimi české evangelíky třikrát ročně navštěvoval kazatel z Vilna, který se kvůli této menšině dokonce naučil i česky.

Mnoho volyňských Čechů se v rámci reemigrace po druhé světové válce vracelo do Československa. I o tom dále pojednává jiná zpráva kazatele Hladkého, kde stále čerpá ze své návštěvy v roce 1933. Připomíná, že mnoho z nich bylo donuceno změnit vyznání a do země původu svých předků se vrací již jako pravoslavní či katolíci a část evangelíků jako baptisté.¹⁰⁵ Po návratu se evangelíci zapojili do struktur ČCE, ačkoliv, jak autor připomíná, jejich víra byla mírně odlišná, protože prošla odlišným vývojem a byla ovlivněna jinými směry, především pietismem. Čeští evangelíci z Volyně byli zvyklí i na jiné zpěvníky a také vycházeli většinou z venkovského prostředí, které rovněž představovalo velký rozdíl mezi náboženskými životy v Československu, a právě na Volyni.¹⁰⁶ Farář Hladký prosazoval myšlenku pochopení pro odlišnost českých evangelíků z Volyně, jejichž náboženské „podhoubí“ i společenský život vykazovaly odlišnosti. Formou přednášek a spolupráce s jejich kazateli z Volyně předpokládal vzájemné sblížení domácí a přistěhované skupiny.

České osady ovšem vznikaly i dále na východ od Volyně. Celkem se na území Ruska za hranicemi Volyně nacházelo 57 obcí s českým obyvatelstvem, avšak pouze několik bylo výhradně českých. Byly jimi Bohemka (dnes Lobanovo, 1862), Tábor (1862) a Cerekvice na Krymu, Čechohrad (1869), Alexandrovka¹⁰⁷ (1899), Bohemka¹⁰⁸ (1905) a Siroťinka (dnes Veselynivka, 1912).¹⁰⁹ Všechny tyto obce vznikaly druhotnou migrací potomků Čechů, kteří buď opouštěli Zelóvsko, nebo Volyň. V případě evangelíků se tedy jednalo o komunity třetího typu, protože důvody k zakládání samotných osad byly jednoznačně rázu ekonomického, ale většinou se jednalo o potomky náboženských exulantů.

Dnes si svou českou minulost již připomíná pouze Čechohrad s obnovenou římskokatolickou farou, Bohemka a Veselynivka se sbory evangelickými.

104 Tamtéž, s. 191.

105 B. HLADKÝ, *Exulanti a emigranti opět u nás*, Křesťanská revue 14, 1947, č. 3, s. 106.

106 Tamtéž, s. 106–107.

107 O Alexandrovce podrobně Bohuslav ANDRŠ, *Česká Alexandrovka: Vzpomínky na život české vystěhovalecké komunity na Rusi*, Praha 2015.

108 Bohemka z roku 1862 se nachází na Krymu a dnes se jmenuje Lobanovo. Před příchodem Čechů se osada jmenovala Džadra a většina jejich obyvatel byli Tataři. Bohemka založená roku 1905 dodnes nese tento název stejně jako se zde uchovala česká evangelická komunita. Tato Bohemka se nachází v Mykolajivské oblasti.

109 Alexandr DRBAL, *Češi na Ukrajině*, Češi v cizině 12, 2004, s. 47.

Bohemka byla založena v roce 1905 a rok poté zde vznikl evangelický sbor. Ten fungoval až do roku 1962, kdy byl sbor z nařízení státní moci zrušen. Během druhé poloviny 20. století nebyly ani udržovány žádné styky s Československem. Kontakty se obnovily až po roce 1990. Již v roce 1992 byl znovu zřízen sbor a v roce 1996 byl vysvěcen kostel. Tento kostel, nazýván Betlémská kaple, byl prvním evangelickým kostelem na celém území bývalého SSSR.¹¹⁰

Zakladatelé Bohemky sice druhotně migrovali z jiných exulantských osad, ale než se usadili v Bohemce, zkoušeli si zakládat živobytí na různých jiných místech na Rusi. Proč a kde všude čeští vystěhovalci putovali, se zmiňuje dopis Emila Drobného z Bohemky: „*Tak naše vesnice Bohemka je teprve asi 4 roky na světě. Obyvatelé její přišli sem ze Samarské gubernie, kde ztratili ke 150 000 rublů za 2 léta, zanechavše tam zem, kterou si koupili a bojíce se, aby je někdo k ní nenutil. A tak utíkají sem a tam, nemajíce stálého domova. Pole najmou nejvíce na 12 let a po těchto, nemohou-li najmouti opět, táhnou dále. Tak mnozí s nich byli již na Krimu, v Kavkazku i v Sibiři. A tak to činí všichni, kromě těch, kteří v městech žijí.*“¹¹¹

Veselynivka byla založena později, v roce 1912. Sbor byl založen pravděpodobně v roce 1923 a stejně jako v Bohemce byl uzavřen v roce 1962. I tam se sbor dočkal svého obnovení, a to v roce 1994 a malá modlitebna přebudovaná z někdejšího obchodu byla otevřena v roce 1999.¹¹²

Rumunsko

O existenci českých obcí na území dnešního Rumunska se všeobecně ví, a to především díky osadám v horských oblastech Banátu. První česká osídlení se zde začala budovat ve 20. letech 19. století a byly jimi obce Svatá Alžběta a Svatá Helena.¹¹³ Svatá Alžběta se později stala rumunskou vesnicí a Svatá Helena českou, byť nábožensky nejednotnou. Původ svatohelenských evangelíků spadá do oblasti východních Čech.¹¹⁴ Počátek této osady je

110 Tamtéž, s. 49.

111 Emil DROBNÝ, *Z Bohemky na Rusi*, Křesťanské listy, roč. 11, č. 45, 1909, s. 713–714.

112 A. DRBAL, *Češi*, s. 49.

113 Michal PAVLÁSEK, *Exkurs do historie Banátské vojenské hranice s přihlédnutím k vzniku českých enkláv na jejím území*, *Slovanský přehled* 96, 2010, č. 3–4, s. 253.

114 K náboženskému původu se v posledních letech vyjádřili dva přední badatelé z různých badatelských oblastí, a to Michal Pavlášek a Zdeněk R. Nešpor. Zdeněk R. Nešpor zastává teorii o sektářském původu svatohelenských evangelíků (viz první práce Z. R. NEŠPOR, *Banátské Češi jako potomci tolerančních sektářů*, s. 129–143; Zdeněk R. NEŠPOR – Martina HORNOFOVÁ – Martin JAKOUBEK, *Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část druhá – Rozkol na Svaté Heleně a další náboženský vývoj obce*, *Lidé města* 4, 2000, s. 112–141; dále obhajoba svých tezí Zdeněk R. NEŠPOR – Martin JAKOUBEK, *Dvě hypotézy o původu nekatolíků z řad banátských a bulharských Čechů*, *ČL* 98, 2011, č. 1, s. 73–79. Michal Pavlášek zastává hospodářsko-sociální důvody příchodu evangelických přistěhovalců,

spojen s podnikatelskými záměry obchodníka se dřevem, který hledal lesníky a dřevorubce a vytěžené místo chtěl následně osídlit. Až poté, co soukromník přestal obec spravovat, stala se obec obcí hraničářskou (viz níže). Hned na konci 20. let 19. století následovala druhá kolonizační vlna z Čech, která byla již přímo hraničářská a dala vzniknout dalším českým banátským osadám. Tito kolonisté pocházeli především ze západních a jihozápadních Čech.¹¹⁵

První české vesnice byly tedy zakládány na území tzv. Vojenské hranice.¹¹⁶ To bylo pásmo území vytvořené ustupující Osmanskou říší. Toto území mělo zvláštní organizaci, její obyvatelstvo podléhalo vojenské správě řízené z Vídně. Vojenská hranice se dotýkala území Banátu,¹¹⁷ kde se rozkládají i další vesnice s českým obyvatelstvem. Tyto osady vznikly rovněž z hospodářských důvodů.

Ovšem kromě původně hraničářských českých obcí se v severní a severozápadní části Banátu nachází obce Tirol (Tyroly), Clopodia (Klopotín) a Peregu Mare, jejichž součástí je/byla početná enkláva českých evangelíků. Tyto sbory nejsou tak známé a badatelsky zpracované jako české osady založené v první polovině 19. století. Jejich obyvatelé přišli z ekonomických důvodů za volnou půdou až ve druhé polovině 19. století, a proto se jedná o evangelické sbory v zahraničí druhého typu.

---

kteří primárně vyšli z území Čech a Moravy (viz M. PAVLÁSEK, *Případ; TÝŽ, Hledání vojvodovské Pravdy ve světle probuzeneckých hnutí*, Lidé města 13, 2011, č. 1, s. 27–49; obhajoba svých tezí TÝŽ, *Minulost svatohelenských nekatolíků v zajištění výkladových schémat a povahy porozumění*, ČL 98, 2011, č. 1, s. 81–87). Z metodologického hlediska a díky důkladnému využití přímých pramenů zahraniční provenience se přikláním k otevřenějšímu přístupu ohledně původu svatohelenských evangelíků, který zastává Michal Pavlásek.

115 M. PAVLÁSEK, *Exkurs*, s. 256.

116 Přinášelo to pro ně privilegia i povinnosti, a to především v podobě povinné vojenské služby za účelem funkce domobrany. Právě obnova osídlení na území Vojenské hranice zapříčinila její etnologickou rozmanitost. Se snižující se hrozbou tureckého nebezpečí se význam Vojenské hranice ztrácel a některá území se postupně přesouvala pod civilní správu, mezi lety 1861–1871 došlo k jejímu zrušení úplně. František HONZÁK, *Evropa v proměnách staletí*, Praha 1997, s. 709–710.

117 Banát označuje historické území východně od Vojvodiny, které svého času dle ústupu Osmanské říše rovněž představovalo Vojenskou hranici. Ovšem vyčlenění Vojenské hranice se zastavilo z velké části pod územím Banátu, a proto většina tohoto území mohla v roce 1849 vytvořit samostatnou korunní zemi Temešvářský Banát. Po rakousko-uherském vyrovnání toto území patřilo k Zalitavsku. Zbytky Vojenské hranice na jeho území byly zrušeny jako poslední, a to až v roce 1872. Znovuosídlení Banátu je spojeno se jménem Claudia Florimunda Mercyho (1666–1734), potomka lotrinské šlechty, který může být pokládán za „otce Banátu“. Evžen Savojský ho jmenoval guvernérem temešvářského kraje, a proto právě on reálně řešil nedostatek lidského potenciálu v těchto místech. Podporoval myšlenku nejen migrace z blízkého okolí, ale i ze vzdálenějších zemí monarchie. První početnou skupinu představovali přistěhovalci z německy mluvících oblastí, kteří přicestovali po Dunaji. Většina nově založených lokalit získala i faru a školu, čímž se Vídeň snažila o brzkou adaptaci osadníků. M. PAVLÁSEK, *Exkurs*, s. 245–246.

Do obce Tyroly mělo ve 40. letech 19. století přijít 127 českých rodin, přičemž pouze tři byly evangelického vyznání.¹¹⁸ Klopotín již zahrnoval početnější skupinu českých evangelíků. Ti se sem začali stěhovat během 50. let 19. století a přicházeli jak z oblasti jihovýchodní Moravy (stejná migrační vlna jako do Veliko Srediště – viz níže), tak z východních Čech (migrační vlna jako do Peregu Mare).¹¹⁹ Tato evangelická enkláva dokonce představovala sídlo církevní administrace pro vznikající sbor ve Središti a ve Svaté Heleně.

První evangelický kazatel zde byl již na počátku 50. let a byl jím Václav Mikulášek z Nosislavi, poté tuto funkci zastával Vincenc Jauza.¹²⁰ Ovšem doba meziválečná, která pro většinu krajanských komunit znamenala dobu rozkvětu a živých kontaktů s Československem, pro Klopotín oproti tomu přinášela období asimilace českých evangelíků mezi německé. Dalším důvodem poklesu české evangelické menšiny bylo podlehnutí části českých evangelíků působení vlivu jednoho z neoprotestantských hnutí, jímž byli nazaréni. Šíření různých probuzeneckých hnutí napříč religiozitou krajanských komunit v jihovýchodní Evropě nebylo ničím výjimečným a ovlivnilo i další evangelické komunity (viz Svatá Helena a Veliko Srediště). Ovšem hlavní příčinou vymizení (nejen) českého obyvatelstva z Klopotína byla především poválečná reemigrace do Československa.¹²¹

Osada s českou evangelickou komunitou, která jako jediná funguje dodnes, se nachází v obci Peregu Mare nedaleko města Arad poblíž maďarských hranic. Této krajanské obci v dnešním Rumunsku se dostalo nejmenší pozornosti, což pravděpodobně zapříčinilo i její zachování do současnosti. Tato obec totiž unikala jak pozornosti badatelů,¹²² tak i působení neoprotestantských probuzeneckých hnutí na počátku 20. století, která by s největší pravděpodobností i sem přinesla určitý rozkol.¹²³ I tak se v této obci kromě českých evangelíků schází společenství katolické, řeckokatolické a baptistické.

Český evangelický sbor v Peregu Mare spadá pod správu maďarské evangelické farnosti v Jamu Mare.¹²⁴ První české evangelické rodiny představovaly spíše chudší obyvatelstvo

118 Vladimír MÍČAN, *Za chlebem vezdejším: Evangelisační návštěva československých osad evangelických v Rumunsku*, Brno 1931, s. 60.

119 Michal PAVLÁSEK, *Clopodia česky zvaná Klopotín: Zapomenutá moravská kolonizace Banátu v multilokálním etnografickém bádání*, ČL 100, 2013, č. 2, s. 152–153.

120 Tamtéž, s. 153–154.

121 Tamtéž, s. 159–161.

122 V porovnání se zájmem, kterému se těší krajanské obce v horských oblastech Banátu, se o Peregu Mare stejně jako o ostatních lokalitách zmiňují pouze Míčanovy práce vycházející v době první republiky. Během druhé poloviny 20. století se o této komunitě pouze okrajově zmiňovala Iva Heroldová. Ze současných badatelů se o ní okrajově zmiňuje Michal Pavlášek. Dokonce i současní rumunští badatelé o ní pojednávají zcela okrajově (viz Desideriu GECSE, *Historie českých komunit v Rumunsku*, Praha 2013, zde o Peregu Mare pouze s. 275).

123 M. PAVLÁSEK, *Promýšlet Veliké Srediště*, s. 194.

124 TtREL, Debrecen, Németpereg (Německý=Velký Pereg) 1923–1937, I.21.i.71; dále Nagyszerez (Veliko Srediště) 1875–1919, I.29.i.142.

a přišly v roce 1863 z Čáslavska a Přeloučka. Před nimi zde byli již německy mluvící kolonisté. Čeští evangelíci své domy stavěli ve vzájemné blízkosti, a proto jejich ulice byla nazývána čáslavská.¹²⁵ První modlitebna zde byla postavena v roce 1873, tento objekt sloužil zároveň jako česká škola. Do té doby byla výuka i pobožnosti vykonávány po domácnostech. Stavba evangelického kostela byla dokončena až v roce 1958 s posvěcením o dva roky později.¹²⁶

Kromě maďarských bohoslužeb, zajišťovaných od maďarských kazatelů z Jamu Mare, pod které sbor oficiálně spadal, se zde konaly také bohoslužby slovenské augsburského vyznání z nedalekého Nadlacku.¹²⁷ Bohoslužby a výuku v českém jazyku si zajišťovala komunita sama a vybíraly se k tomu osobnosti především z jejího středu. Takovou významnou osobnost představoval například Bedřich Dušek, který 20 let působil jako učitel v české škole a po absolvování evangelické teologické fakulty se v roce 1945 stal kazatelem, tuto funkci vykonával až do roku 1980.¹²⁸ Další příležitost k českým bohoslužbám představovaly návštěvy evangelických kazatelů z Československa vyslaných z ČCE, o nichž se dochovaly různé zprávy na stránkách Českého bratra i v Ústředním archivu ČCE. Tyto kontakty byly živé především v době mezi světovými válkami. Po druhé světové válce je patrná snaha o jejich navázání, to se však již nepodařilo.

Evangelíci v Peregu Mare návštěvy kazatelů vítali: „*Jménem sborečku našeho děkuji Synodnímu výboru za laskavé vyslání milého bratra faráře Prudkého k nám. Jsou to pro nás opravdu dni radosti, když si říci můžeme v ten den, že nám neschází nic. Neboť ač hmotně se máme díky Bohu dobře, v takový den i duševně se máme dobře a nezávidíme tolik našim bratrům a sestrám ve vlasti hojnost pravé služebnosti, jaká se jim skýtá, když mají svoje vůdce a kazatele.*“¹²⁹

Svou vděčnost za návštěvu kazatele neprojevovali pouze v dopisech, které byly později otištěny na stránkách Českého bratra, ale jejich zájem dokládá i snaha o finanční podporu práce Misijní školy v Olomouci, která kazatele na službu v zahraničí připravovala. Takhle perečtí krajané na konci roku 1928 na tyto účely poslali ČCE 4257 lei, tedy 836,35 Kč. Součástí dopisu je i jmenný seznam krajanů, jež přispěli, s výší jejich příspěvku.¹³⁰ Stejně tak zpráva kazatele Vence z Brna z roku 1933 opakuje přání Pereckých, aby jim alespoň

125 Zdeněk ŠÍPEK, *Církevní život české menšiny v rumunské obci Peregul Mare*, Křesťanská revue 44, č. 7–8, 1977, s. 178.

126 D. GECSE, *Historie*, s. 275.

127 Z. ŠÍPEK, *Církevní život*, s. 178.

128 D. GECSE, *Historie*, s. 275; srov. Z. ŠÍPEK, *Církevní život*, s. 180. Zde byl Dušek údajně učitelem až do roku 1950, kdy byla samostatná česká evangelická škola zrušena.

129 *Český bratr* 1, roč. 6, 1929, s. 26.

130 ÚA ČCE, *České evangelické sbory v zahraničí*. kart. XVIII 7, (složka Sbor Peregu Mare – Rumunsko – posílá dary pro Misijní školu v Olomouci, 1929).

na týden byli posíláni kazatelé z Československa, za což byli ochotni opět formou sbírky přispět na Misijní školu.¹³¹

Avšak kazatelé se u krajanů nezaměřovali jen na náboženskou složku. Kazatel František Polák porovnal dojem z Peregu Mare a z nejstarší české vesnice v Banátu, ze Svaté Heleny: „*I když se vezme v úvahu, že jest veliký rozdíl mezi chudobnou Helenou a zámožným Perekem, bije do očí na Heleně naprostý nezáměr o věci obecné, společné dobro a kolektivní úkoly (voda, cesty, úprava kostela, fary, celkový vzhled vesnice), zatím co na Pereku tyto věci stojí v popředí a hrdost našich lidí spočívá v tom, že chudí lidé mohou si u nich vydělati vedle jiných naturálií i peněz až 26 q pšenice.*“¹³²

V Peregu Mare si evangelíci postavili vlastní školu. Česká škola zde fungovala od roku 1874. Záznamy ČÚZ nám i přesně popisují, jak výuka v této škole probíhala. Děti do školy chodily od 7 do 14 let a všech sedm ročníků bylo vyučováno v jedné třídě. Ve škole se učilo jak česky, tak rumunsky. V češtině se děti učily náboženství, češtinu, přírodopis, zdravotvědu, počty a měřičství. Ostatní předměty byly vyučovány rumunsky. V roce 1936/37 Československou evangelickou reformovanou školu obecnou navštěvovalo 42 žáků. V tomto roce šli dva žáci na řemeslo a jeden na vyšší školu, jinak se jednalo o potomky zemědělců.¹³³ V roce 1939 se podle školního výkazu dovídáme, že českou školu navštěvovaly i děti katolické a učitelem byl Bedřich Dušek, Čech, ale Rumun „od příslušnosti“¹³⁴

Učitelé většinou pocházeli ze středu komunity, ale po druhé světové válce zde krátce působili i dva učitelé přímo z Československa.¹³⁵ Většinou byli místní rádi, když vůbec nějakého českého učitele měli, ale někdy na něm i přesto byly shledány nedostatky: „*Sbor má svou vlastní školu, ve které jest asi 30 dětí. Sám si ji vyržuje. Nynější učitel [Karel Farago] v této škole jest mladý muž, který po matce jest původu českého, česky umí, ač ne zcela dokonale, ale hledí se češtině přiučiti, aby mluvil i gramaticky správně. Na škole vyučuje se mnohým předmětům jen rumunsky, jak to předpisy rumunského státu žádají. Jen menší část vyučování jest česká.*“¹³⁶ Alois Bílý o několik let později hodnotí působení pravděpodobně již dalšího učitele, který byl v komunitě velice oblíben.¹³⁷ Ovšem jeho hodnocení je daleko přísnější, a to především z národních perspektiv: „*...ale velice důležitou otázkou zůstává, může-li učitel z otce snad Mađara, matky snad Češky, absolvent rumunské školy [Bedřich Dušek], dáti českým dětem pravé české uvědomění a citění, nehledě ani na náboženské jeho*

131 Tamtéž, (složka Zpráva o cestě far. A. Vence z Brna-Židonic do Rumunska a Jugoslávie k návštěvě našich krajanů evangelíků 23. května – 23. června 1933, s. 1).

132 Tamtéž, (složka Zpráva Františka Poláka do Jugoslávie 1931, s. 6).

133 NA, ČÚZ, kart. 65, inv. č. 101, fol. 143.

134 Tamtéž, kart. 14, inv. č. 50, fol. 52.

135 Vavřín Němeček a František Socha. O dalších učitelích D. GECSE, *Historie*, s. 275.

136 *Český bratr* 11, roč. 11, 1925, s. 189.

137 Jedná se o již zmíněného Bedřicha Duška.

*poslání. O tom by přec jenom bratři v Peregu měli vážně uvažovati a na budoucnost svých milých pamatovati.*¹³⁸

Otázka „správného“ národního cítění krajanů ovšem nebyla reflektována pouze v době první republiky, pro kterou byla tato otázka klíčová a kdy předávání národního podvědomí bylo jednou ze složek práce evangelických kazatelů vyslaných z ČCE.¹³⁹ Poukazováno na ni bylo ještě v době normalizační. Zpráva o krajské komunitě ve Velkém Peregu z roku 1977 podstatnou část věnuje vylíčení údajných pevných národnostních postojů. Například: *„Z první světové války máme také zaznamenán příklad národního českého uvědomění Čechů z Velkého Pereku, výsledku to působení českého evangelického sboru. Rolník Rudolf Beran, který sloužil u uherského dělostřeleckého pluku, se hrdě hlásil ke svému češství před generálem. To generála i ostatní důstojníky velmi udivilo, neboť to, aby Čech sloužil v uherském vojsku, nebylo běžné. Proto se ho pak jeden známý důstojník soukromě znovu dotazoval. Dostal od našeho krajana tutéž odpověď s dodatkem, že toho by měli pověsit, kdo se za svou mateřštinu stydí.*¹⁴⁰

Stejně jako v jiných sborech i zde komunita po druhé světové válce přestala prosperovat. Lidé se stěhovali do měst, docházelo ke smíšeným sňatkům a v případě Peregu Mare na zmenšení sboru nesla podíl i reemigrace. Odchod do Československa zde sice nebyl tak markantní jako v polském Zelówě, avšak některé rodiny této možnosti přeci jen využily. Perečtí si přáli být v Československu ubytováni v jedné vesnici, aby si mohli založit evangelický sbor. Dále požadovali dostatečně velká hospodářství s pozemky jako náhradu za jejich hospodářství rumunská a tyto pozemky se měly nacházet v rovinatých úrodných oblastech nejlépe na jižní Moravě, protože všichni byli zemědělci a chovatelé dobytka. Těmto přáním však nebylo vyhověno. Ministerstvo zemědělství sdělilo, že kvůli pokročilé fázi osídlování již není možné Perecké umístit do jedné vesnice.¹⁴¹

Evangelický sbor v Peregu Mare je dnes poměrně malý, avšak nelze ještě hovořit o jeho zániku, ale spíše o proměně, protože mizí jeho český charakter. I dnes pro něj platí stejná slova, která byla otištěna na stránkách Českého bratra v roce 1930: *„Dokud jsou zde bratři jako Kalousek, který má stále živý styk s vlastí a bdí věrně i nad zdejším sborečkem, slouže mu podle svých sil s láskou a ochotností, není snad bezprostředního nebezpečí odnárodnění a odcírkevnění; ale kdo však ručí za takovou sílu v budoucnosti?“*¹⁴²

138 Český bratr 4, roč. 7, 1930, s. 113.

139 Princíp tzv. dvojí záchrany popsal M. Pavlásek. Podrobněji níže viz Veliko Srediště.

140 Z. ŠÍPEK, *Církevní život*, s. 179.

141 ÚA ČCE, České evangelické sbory v zahraničí, kart. XVIII 7, Korespondence.

142 Český bratr 4, roč. 7, 1930, s. 113.

Řeč je o někdejším duchovním vůdci a kurátorovi pereckého sboru Jaroslavovi Kalouskovi, tedy předkovi současného kurátora a laického kazatele Jaroslava Kalouska.

Srbsko

Na území dnešního Srbska se dnes nachází více česky mluvících komunit. Tyto silnější komunity představují město Bela Crkva a vesnice Češko Selo a Kruščica, které vznikly v rámci osidlování prostoru Vojenské hranice v první polovině 19. století. Avšak toto obyvatelstvo je vyznání katolického. Jedinou enklávu česky mluvícího obyvatelstva evangelického vyznání na území Srbska představuje obec *Veliko Središće*.

Veliko Središće leží 11 km od města Vršac u rumunských hranic. Společně s dalšími výše zmíněnými českými osadami se nachází na historickém území označovaném jako Vojvodina,¹⁴³ avšak mimo území Vojenské hranice. První obyvatelé českého původu jsou ve zdejších pramenech doloženy již ve 20. letech 19. století a byli vyznání katolického.¹⁴⁴

Evangelíci sem přišli až v rámci třetí kolonizační vlny českého obyvatelstva v 50. letech 19. století. Údajně za to mohl pobyt skupiny mladých vojáků z jižní Moravy, kteří se v rámci vojenské služby dostali do Vršce. Zalíbila se jim místní úrodná krajina a po návratu domů se do ní chtěli nastěhovat. I jejich sousedi měli zájem o získání úrodné půdy, ovšem aby se ujistili, že vyhlédnuté místo je skutečně výhodné, poslali skupinu, která měla potvrdit výhodnost či nevýhodnost případného vystěhování. Vyslaná skupina potvrdila výhodnost, a tak první evangelické rodiny sem přišly již v roce 1851.¹⁴⁵ Tento sbor tedy svým charakterem dle výše naznačené klasifikace patří do druhé skupiny.

Čeští evangelíci přicházeli z obcí Násedlovice, Dambořice, Hostěhrádky, Borkovany, Heršpice, Prosetín, Olešnice, Nosislav, Horní a Dolní Bojanovice, Morkůvky, ovšem nejvíce vystěhovalců pocházelo z Klobouk u Brna.¹⁴⁶ Z Klobouk u Brna, kde se nacházel svého času poměrně početný toleranční sbor, mělo odejít až 200 vystěhovalců. Sborové dějiny o odchodu poměrně vysokého počtu svých členů však téměř mlčí. Jedinou reflexi vystěhovalectví představuje krátká zmínka církevního historika Františka Bednáře: „*Brzy se*

143 Vojvodina byla úrodnou oblastí a představovala i centrum vzdělanosti a vyspělosti státu. Toto území bylo součástí Uherského království, poté se postupně dostávalo pod nadvládu Osmanské říše. Kvůli tomu mnoho původního obyvatelstva uprchlo a v 18. a 19. století zde došlo k několika kolonizačním vlnám, v rámci jedné z nich přišli i námi sledovaní čeští evangelíci. V roce 1849 bylo toto území prohlášeno za zvláštní korunní zemi Srbské vojvodství, odtud název Vojvodina. Po rakousko-uherském vyrovnání do roku 1918 bylo toto území součástí Zalitavska. F. HONZÁK, *Evropa*, s. 711. Podrobněji Jan PELIKÁN, *Dějiny Srbska*, Praha 2013, s. 180–184; Miroslav ŠESTÁK, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 2009, s. 238–241; Jan RYCHLÍK, *Mezi Vídni a Cařihradem. 1.: Utváření balkánských národů*, Praha 2009, s. 184.

144 Této lokalitě se od starších badatelů dostalo poměrně malé pozornosti, naopak současný badatel M. Pavlásek z Etnologického ústavu AV ČR Praha – pracoviště Brno tuto komunitu popsal hned z několika úhlů. Nejobsáhleji k původu českého obyvatelstva této komunity v dizertaci tohoto badatele: M. PAVLÁSEK, *Promýšlet Veliké Središće*, s. 79–100.

145 TÝŽ, *S motykou*, s. 37–38.

146 Tamtéž, s. 38; TÝŽ, *Česká menšina*, s. 10.

však počal jeviti číselně zhoubný následek protestantismu. Celé rodiny opustily sbor a hledaly nový domov v Banátě ve Slavonii a Americe. Také Vídeň a velkoměsta vůbec se staly vábným lákadlem. Mládež toužila po „lehkém chlebě“ a blahobytu, opouštěla rolnictví, hledala službu a řemeslo v hlavním městě říše. Tím způsobem ztratil sbor kloboucký několik set duší. U mnohých byla to ztráta trvalá: ztráta rodiny, náboženství a národnosti.¹⁴⁷

Všichni čeští evangelíci se ve Velikom Središti usídlili při sobě v jedné ulici, které se později začalo říkat Pémská, a to od německého Böhmen. Zde se rovněž nacházelo centrum jejich náboženského života, především kostel, jenž byl postaven v roce 1866.¹⁴⁸ Vzorem pro nově vzniklý sbor se stal domovský sbor moravský. Tato přenesená sociální organizace představovala jeden z hlavních adaptačních mechanismů v novém domově.¹⁴⁹ Vedle českých evangelíků zde žili také katolíci (Češi, Němci) a pravoslavní (Srbové, Rumuni). Po roce 1918 se čeští evangelíci ve Velikom Središti ocitli na území jiného státu, avšak i tato komunita si držela neustálý kontakt s domovem.¹⁵⁰

Z četných zpráv v časopisu Český bratr se dočítáme o hojných návštěvách kazatelů z Čech a kladení důrazu na jejich přítomnost. Dokonce sami Središťští si o českého kazatele žádali: „Dále laskavě prosím, jestli by to možné bylo, abyste nám zde opuštěným našli pastýře, který by spravoval a udržoval naše malé stáde v lásce a v pořádku. Bylo by dobré, kdyby byl duchovním i učitelem zároveň.“¹⁵¹ Návštěvníci popisují, jak krajanská obec vypadá, čím se obyvatelstvo živí a jakými prostředky se do místa určení dostali. Zachycují mnohonárodnostní aspekt obce.¹⁵² Alois Bílý ve své zprávě dokonce pochvaluje

147 F. BEDNÁŘ, *Dějiny evang. reform. sboru v Kloboukách u Brna*, Hodonín 1915, s. 162.

Podle bližší identifikace vystěhovaných klobouckých evangelíků M. Pavláskem vystěhovalci sice patřili do klobouckého sboru, ale většina pravděpodobně patřila k „přespolním“ a podle počtu vystěhovaných mohli představovat maximálně 5 % klobouckého sboru. Vůči celkové velikosti sboru se tedy jednalo o marginální skupinu. M. Pavlásek dokládá, že ani v místě původu središtských evangelíků, tedy v Kloboukách a okolí, se dnes historická paměť na vystěhovaleckou vlnu části věřících neudrží, i když jsou doloženy udržované kontakty v době po odchodu do Srediště. Michal PAVLÁSEK, *Konec velkých vyprávění v nedohlednu: (meta)narrativ migrace z Moravy do dnešního Srbska*, in: Marek Jakoubek (ed.), *Krajané: Hledání nových perspektiv*, Červený Kostelec 2015, s. 52–53.

148 M. PAVLÁSEK, *S motykou*, s. 39.

Podle zpráv Československého ústavu zahraničního zde za první republiky fungovala i Česká státní škola, avšak jiné informace k tomu nejsou. NA, ČÚZ, kart. 12, inv. č. 50, fol. 20.

149 TÝŽ, *Z českých zemí do jihovýchodní Evropy: Případová studie překonávání diskontinuity*, *Národopisná revue Strážnice* 28, 2018, č. 3, s. 172–173.

150 Český bratr z roku 1934 informuje o konání „Dne československého zahraničí“, který byl vyhlášen na 4. března, kdy se má vzpomenout na všechny krajany žijící mimo území ČSR. Stanislav Klíma ve svém článku připomněl existenci evangelických komunit v zahraničí a zdůraznil význam evangelické víry při zachování českého jazyka. Navrhuje i možnosti, jak je možné přispět k podpoře českého rázu krajanských osad, a to nejen zprostředkováním českých kazatelů, ale i umožněním vzdělání a jazykových pobytů potenciálních učitelů. *Český bratr* 3, roč. 11, 1934.

151 *Český bratr* 3, roč. 3, 1926, s. 61.

152 *Český bratr* 11, roč. 5, 1928, s. 251.

národní stálost českých evangelíků oproti českým katolíkům, již přišli dříve a už splynuli s německým obyvatelstvem. „Dobrý evangelík byl a bude vždy dobrým Čechem...“¹⁵³

V obdobném duchu se nesou i zprávy Františka Prudkého, kazatele ČCE, který ke krajanům zajížděl nejčastěji. „Přinesli odtud [z Čech] své staré kancionály a Bibli, které je drží věrnými vlasti a církvi. ... Co jim byli platní faráři Maďaři, které jim církev ref.[ormovaná] maďarská poslala, když žádný z nich ani slovíčka českého nerozuměl a rozuměti nechtěl.“¹⁵⁴ Dále František Prudký vedle kladení důrazu na obstarání českého kazatele poznamenává, že ve Velikom Središti „Jsou nevyhnutelné přednášky v duchu národním, aby naše kolonie nezhylnula.“¹⁵⁵

Evangeličtí kazatelé pod vlivem národnostního vývoje v druhé polovině 19. století a duchu doby první republiky krajanům předávali protestantský typ národní identity, v němž se snoubil národní a náboženský ideál. Misijní jednota tak v podobě vysílaných kazatelů uplatňovala tzv. princip dvojí záchrany.¹⁵⁶ Veškerá náboženská, kulturní a národnostní osvěta, kterou se snažili v krajaňských komunitách uplatnit, je měla uchránit od splnutí s většinovým obyvatelstvem. Tato situace nenastala pouze ve sboru ve Velikom Središti, ale ve větší či menší míře se projevovala i v dalších evangelických sborech. Národní aspekt nabýval většího významu také proto, že kromě središtského sboru rovněž české evangelické sbory v Chorvatsku a Rumunsku byly spravovány maďarskou reformovanou církví.¹⁵⁷ Zprostředkovávání protestantské podoby národní identity se mohlo střetávat s podobou lokální kultury. Kazatel-učitel představoval osobnost hlavního nositele a zprostředkovatele nové „všeobsahující“ identity.¹⁵⁸

Do roku 1918 ve sboru působili kazatelé maďarské národnosti. Výjimkou byl kazatel Vincent Jauza, který sbor administroval z rumunského Klopotína. Další kazatelé českého jazyka se do Srediště dostali až vysláním od ČCE z Československa. Prvním kazatelem byl Alois Erlich, po něm následoval Karel Loveček, za nějž sbor prožíval nejlepší období, a následoval Jaroslav Pech.¹⁵⁹

Po druhé světové válce a nastolení komunistických vlád vztah evangelického sboru ve Velikom Središti s domovskou církví v Čechách značně ochabl. Přestaly misijní cesty kazatelů obstarávající nejen uchování víry, ale i jazyka a sbor si svou funkčnost zajišťoval

153 *Český bratr* 2, roč. 7, 1930, s. 50.

154 ÚA ČCE, České evangelické sbory v zahraničí, kart. XVIII 7, (složka Zpráva Františka Prudkého z roku 1928, s. 3).

155 Tamtéž, (složka Zpráva Františka Prudkého z 20. října 1928, s. 2).

156 M. PAVLÁSEK, *Meziválečná krajaňská péče jako „záchranná“ akce: K utváření kolektivní identity českých evangelíků v jihovýchodní Evropě*, ČL 98, 2011, č. 2, s. 121.

157 Tamtéž, s. 124–125.

158 Tamtéž, s. 124, 129–130.

159 M. PAVLÁSEK, *Česká menšina*, s. 14; TÝŽ, *S motykou*, s. 143.

zcela sám. Politické uvolnění ve druhé polovině 60. let 20. století opět umožnilo navázat kontakt s ČCE, avšak vztahy již nebyly tak intenzivní a byly především materiálního rázu. Dokládá to korespondence Františka a Elizabety Hájkových z Veliko Srediště, kteří psali Synodní radě o zaslání sbírek kázání, výukového materiálu pro nedělní školu a v roce 1966 zvali představené církve na oslavu 100. výročí od postavení kostela.¹⁶⁰ Oslavy se skutečně zástupci z Čech zúčastnili, ale zpráva z této návštěvy již obsahuje informace o započatí asimilace krajanů a odchodu mladých z obce.¹⁶¹

Ovšem začátek konce evangelického sboru ve Velikom Središti nastal dříve, paradoxně v době jeho největšího rozkvětu a živých kontaktů s církví domovskou. Před příchodem kazatele Aloise Erlicha ve središtském sboru již sedm let nepůsobil žádný kazatel. Podle zpráv jej pouze občas spravoval kazatel maďarský, který neuměl ani srbsky, natož česky, a se specifickým českým sborem si ani po praktické stránce nerozuměl. Proto příchod českého kazatele vzbuzoval velká očekávání nejen ze strany věřících, ale i ze strany ČCE.

Kazatel Alois Erlich do Srediště přišel v roce 1928 ze zahraničního sboru v Uljaniku (viz níže) na žádost nadseniora reformované církve.¹⁶² František Prudký ve své zprávě otištěné v Českém bratru vyjadřuje svá očekávání od jeho působení v središtském sboru: „*Doufáme, že pod jeho vedením úhor trním a bodláčím zanešvařený zase se rozzelená a vzkvětně. Příchod bra[tra] Erlicha do Srediště považujeme za veliký úspěch a hledíme s nejlepšími nadějemi do budoucna tohoto sboru.*“¹⁶³ Ještě v roce 1930 se Český bratr o práci Aloise Erlicha vyjadřuje s pochvalami a nadějí: „*Teprve příchodem br.[atra] Erlicha v r.[oce] 1928 nastala změna k lepšímu. Br.[atr] Erlich se ujal zdejší práce s nevšední horlivostí a věřím, že nebude pracovati marně, ale že se Všemohoucí k upřímné snaze jeho přízná a že se jeho úsilí o lepší budoucnost sboru potká s kýženým úspěchem.*“¹⁶⁴

František Novák ve své zprávě z roku 1930 rovněž potvrzuje kladné působení kazatele Erlicha hlavně na mládež, na její náboženskou výchovu. Ovšem podle této zprávy se kazatel musel také vyrovnávat s negativními zvyky společenství, jako bylo holdování alkoholu a muzice. Při snaze o zachování pořádku se kazatel dostal do konfliktu se samotným presbyterem, který si na něj stěžoval u nadřízených, na úřadech a „... nazval při zahájení výroční schůze činnost br.[atra] Erlicha „svinstvem“. Nepřátelství se vystupňovalo i v násilnosti.“¹⁶⁵

160 ÚA ČCE, České evangelické sbory v zahraničí, kart. XVIII 7.

161 Tamtéž, (složka Zpráva o návštěvě českých evangelíků v Jugoslávii v říjnu 1966), s. 1–2.

162 Český bratr 12, roč. 5, 1928, s. 276.

163 Český bratr 11, roč. 5, 1928, s. 252.

164 Český bratr 2, roč. 7, 1930, s. 51.

165 ÚA ČCE, České evangelické sbory v zahraničí, kart. XVIII 7, (složka Zpráva Františka Nováka do Jugoslávie 1930, s. 4–5).

Nejen konflikty s věřícími při snaze o nápravu jejich nešvarů, ale i neštěstí v osobním životě a vliv probuzeneckých hnutí postihující celou jihovýchodní Evropu způsobily, že kazatel Erlich vystoupil z ČCE a začal působit jako kazatel baptistický. Odchodem kazatele však došlo i k odklonu části věřících, kteří se rovněž „probudili“ a požadovali asketičtější podobu náboženského života.¹⁶⁶ Český bratr na tuto situaci v místech někdejší Jugoslávie a Rumunska upozorňuje již v roce 1925: „*Na některých místech usilují získati naše bratry pracovníci různých evang.[elických] denominací jako bapťisté, methodisté. Také spiritisté a adventisté tu rozvinují značnou činnost.*“¹⁶⁷

Kazatel Erlich své obrácení vysvětluje v dopise synodní radě takto: „...z církevní práce a ze studia Písma svatého dospěl jsem k jasnému, ale bolestnému poznání, že ani naše milá církev nespravuje se ve všem důsledně učením Pána Ježíce Krista a apoštolů, a to i ve věcech základních. [...] Věřím, že i naše církev po tom namnoze touží, ale nebude-li církev učit a zachovávat všecko tak, jak to Pán Ježíš přikázal, pak všechna práce je pochybná, a nemůže se potkati s žádoucím výsledkem. Vážení! Učinil jsem svou povinnost, když vyznal jsem Vám upřímně, k čemu jsem vnitřně i myšlenkově dospěl. [...] Nyní však stojím před velkým rozhodnutím. Vidím, že musím vyvoditi důsledky z poznané pravdy, sic jinak ztratil bych čistotu svědomí a hynul bych ve víře, když bych vědomě neposlouchal příkazů Páně.“¹⁶⁸

Ačkoliv současníci nově nastalou situaci ve središtském sboru nehodnotili pravděpodobně příliš nešťastně, důsledky byly pro komunitu fatální. Ještě zpráva z roku 1936 zmiňující události ve Središti je poměrně optimistická k budoucímu vývoji evangelického sboru a naopak pesimistická k životaschopnosti baptistického uskupení: „*Byl jsem opravdu potěšen, jak se stav sborové činnosti zlepšil, poměry uklidnily, lidé pozvolna splácejí své dluhy církvi a jak br.[atr] kazatel se cítí v tamní práci spokojený, když vidí, že jde v před. Za 4 ½ roku jeho klidné, nenáročné práce mnohé se změnilo k dobrému, což s pochvalou vyjádřilo i staršovstvo ve své schůzi. Pan Erlich už nečiní tak časté výpravy do Srediště. Byl tam posledně před rokem, ač se chlubí, jak se k němu ve Središti lidé do shromáždění hrnou, když tam přijde, není to pravda. Jeho bývalí stoupenci přicházejí pěkně do kostela ref.[ormovaného], jsou v presbyterstvu činni, účastní se sborového života, a br[atr]u. Lovečkovi účinně pomáhají. Navštívili jsme některé z nich a tu jeden moudře pronesl: „My jsme viděli, že bychom sbor*

166 Obdobná situace se odehrávala i v Čechách a na Moravě, kdy české evangelické prostředí mělo potřebu se modernizovat a reagovat na své nové postavení vůči státu. Část nabyla dojmu, že evangelická církev přistoupila na jakýsi kompromis a že ztrácí potřebnou míru religiozity, a proto začaly vznikat „svobodné“ církve, které připomínaly radikální náboženské vidění světa, osobní angažovanou religiozitu a volaly po návratu „náboženské askeze“. Zdeněk R. NEŠPOR, *Modernizace českého evangelického prostředí: Případ svobodných církví*, ČČH 110, 2012, č. 1, s. 25–26.

167 *Český bratr* 6, roč. 2, 1930, s. 113.

168 ÚA ČCE, České evangelické sbory v zahraničí, kart. XVIII 7, (Dopis Aloise Erlicha z 15. 10. 1930v, s. 1–2).

baptistický nemohli založit a finančně udržet a svou církev, v níž jsme se zrodili, bychom oslabili, a tak po čase obojí zaniklo. Proto jsme se vrátili a věříme, že i v ref.[ormované] církvi dojdeme spasení.“ Tedy p.[an] Erlich má již ve Središti odzvoněno.“¹⁶⁹

Čas ukázal, že rozdělení evangelického sboru znamenalo tak silné vyčerpání potenciálu věřících (následně se přidalo stěhování do měst a smíšené sňatky), že jeho rozvoj již nebyl možný. Naopak sbor baptistický díky svému srbskému charakteru byl přístupnější nově příchozím a tím mohl snadněji posilovat.

Chorvatsko

Dnešní Chorvatsko zahrnuje historické území zvané Slavonie. Toto jméno bylo odvozeno od slovanského obyvatelstva. Později převládl název Chorvatsko podle nejvýznamnějšího kmene, který toto území obýval, a pojem Slavonie označoval pouze vnitrozemskou část.¹⁷⁰ Oblast dnešního Chorvatska byla až do roku 1918 součástí habsburské monarchie a společně s Uhrami tvořila tzv. Zalitavsko. Po rozpadu monarchie po první světové válce bylo Chorvatsko součástí Království Srbů, Chorvatů a Slovinců a po druhé světové válce spoluutvářelo federativní republiku Jugoslávie.¹⁷¹

Na území Chorvatska se nacházelo několik českých komunit, avšak těch, které založily i evangelické společenství, bylo již podstatně méně. První české rodiny se sem stěhovaly již na konci 18. století a usídlovaly se na území Vojenské hranice, především kolem dnešního města Bjelovar. Za nejstarší českou osadu je považována vesnice Ivanovo Selo. Intenzita vystěhovalectví z českých zemí do Chorvatska zesílila v 70. letech 19. století, kdy stejně jako ve výše uvedených případech byla podporována „osídlovací“ politika. Čeští přistěhovalci přicházeli z různých míst Čech i Moravy. Je zajímavé, že na konci hlavní kolonizační vlny směřující do Chorvatska, tedy v roce 1900, se na jejím území nacházelo téměř 32 000 Čechů. Při náboženském rozlišení se ve valné většině jednalo o katolíky (30 409), necelých 500 osob bylo evangelického vyznání augsburské konfese a téměř 600 reformované konfese. Do 100 obyvatel českého původu příslušelo k židovskému náboženství.¹⁷² Bez ohledu na to,

169 Tamtéž, (Zpráva Josefa Procházky 1936, s. 3.).

170 F. HONZÁK, *Evropa*, s. 603.

171 Podrobněji o vývoji tohoto území v 19. a 20. století viz Jan RYCHLÍK – Milan PERENČEVIĆ, *Dějiny Chorvatska*, Praha 2007, s. 154–356.

172 Vjenceslav HEROUT, *Češi v Chorvatsku*, Genealogické a heraldické listy 29, 2009, č. 3, s. 21.

Podrobnosti o odchodu českých rodin a o jejich problémech v případě absence potřebných dokumentů, především tzv. Entlassungů. Viktor HORINA, *Vystěhovalectví Čechů do Chorvatska*, Genealogické a heraldické listy 29, 2009, č. 4, s. 40–44. O dalších osadách s českým obyvatelstvem Vjenceslav HEROUT, *Brestovac i Končanica: Prilozi za povijest sela = Brestov a Končanice: Příspěvky k dějinám osad*, Daruvar 1988; Karel BLÁHA, *Obyvatelstvo Dženovce a okolí*, Přehled kulturních, literárních a školních otázek 22, Daruvar 2003, s. 29–51.

v jaké migrační vlně čeští přistěhovalci přišli, všichni odcházeli z hospodářských důvodů. Později založené sbory tedy dle typologie patří do druhé skupiny.

Z korespondence Josefa Dobiáše, historika a evangelického kazatele, se dozvídáme, kolik stály pozemky ve Slavonii v době hlavní přistěhovalecké vlny Čechů: „*Pozemek zde není tak tuze drahý, kde je více Čechů, tam je dražší, kde jich je méně, a neb dokonce žádných, pak vzdáleno od města, tam jsou grunty hodně laciné, může za ¼ gruntu, tj. 8 jiter s domovním stavením od 400 zl.[atých] do 800 zl.[atých] r.[akouské] m.[ěny] koupiti – někdy také i s osetím – naproti tomu, kde je více českého lidu, tam koštuje ¼ gruntu od 1000 zl.[atých] až do 1500 zl.[atých] r.[akouské] m.[ěny], při městě ještě více.*“¹⁷³

Nejvíce českých přistěhovalců se usídlilo v okolí města Daruvar¹⁷⁴ a dokonce i dnes patří tato národnostní menšina k nejpočetnějším českým menšinám v zahraničí. Kromě aktivního Svazu Čechů, vlastního vydavatelství a svého zástupce v evropském parlamentu je zde umožněna výchova a vzdělávání dětí v češtině až po gymnaziální stupeň. Ovšem většina Čechů v Daruvaru a okolí příslušela k římskokatolickému náboženství.¹⁷⁵ Evangelická menšina se seskupila pouze v *Uljaniku* (Leňák).¹⁷⁶

173 ÚA ČCE, Osobní fond Josefa Dobiáše, kart. 1, nefol. (s. 5).

Jiné Dobiášovy poznámky z roku 1889 však upozorňují na zdražování pozemků kvůli vysokému zájmu ze strany přistěhovalců. Tamtéž, Rukopisy, kart. 2, nefol. (poznámky pro Evangelické listy-červen 1889, roč. 7).

174 Malé lázeňské město v Bjelovarsko-bilogorské župě, asi 60 od maďarských hranic. „*Dv[o]jctihodný]. Pane hodláte vyjeti z domu v úterý po Velikonoci tak pojedete jistě s personcukem a přijedete ve středu ráno do Vídně kdež ve Vídni musíte čekat asi tak kolem 7 hodin na večer a na Sutbánhofu sednete a přijedete do Velké Kanýže asi tak kolem 4 hodin přede dnem a tam čeká vlak asi jednu hodinu a potom přijedete do Barče ráno v 8 hodin a v Barči přisednete na jiný vlak a pojedete do Daruvaru poněvaž ale z Barče jede vlak do Daruvaru velmi pomalu přijedete do Daruvaru o půl hodině z poledne ve čtvrtek...*“ ÚA ČCE, Osobní fond Josefa Dobiáše, kart. 1, nefol. (Dopis Jana Baši z Uljaniku ze dne 16. dubna 1889).

175 I v samotném Daruvaru byl evangelický sbor (tvořen především maďarskými věřícími), kde dva roky po vystudování sloužil i Josef Dvořák (1892–1969). Jeho rodiče přišli do chorvatského Hercegovce a Josef Dvořák se zde již narodil, proto po ukončení studií musel jít na určitou dobu působit do svého rodiště. Teologii studoval v Blatném Potoku a v Pápě v Uhrách, tedy po vzoru prvních tolerančních kazatelů, což v té době nebylo již běžné. Po působení v Daruvaru se i se svým otcem a manželkou vrátil do Československa a působil ve sboru v Proseči u Skutče, k němuž příslušel jeho otec před odchodem do Chorvatska. Byl literárně činný především v oblasti teologie, a to nejen v českém jazyce, ale i v maďarském. A právě z maďarské tvorby je velice zajímavá kronika sepsaná v maďarštině pojednávající o prvních kazatelích doby toleranční příšlých z Uher, která čítá na 600 stran a autorem byla darována jeho Almě Mater v Pápě před jejím uzavřením v době komunismu: DREKK (Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára) Pápa, Sbíрка rukopisu Knihovny Zadunajské reformanční diecéze Pápa Dvořák–Curius József: A csehek Magyarországon, a magyarok Cseh–Morvaországban. Kölcsönös lelki hatások és szolgálatok (česky: Česi v Uhrách, a Maďaři v Čechách a na Moravě: Vzájemné duchovní vlivy a služby.), Proseč 1959. (kézirat) DREKK O.127. Obsah a vznik této kroniky přiblížil maďarský badatel Andor Mészáros na workshopu „Náboženství ústy kazatelů“ konaném ve dnech 21. – 22. 6. 2019 v Písku.

176 Evangelické uskupení, kde se rovněž vyskytovalo několik českých rodin, bylo i ve Velkých Zdencích, ovšem zde převládalo augsburské vyznání. Podrobněji Vjenceslav HEROUT, *U snění prošlosti: Veliki i Mali Zdenci*, Grubišno Polje 2016.

Do Leňáku se první čeští a moravští evangelíci přistěhovali již v polovině 19. století. První evangelická setkání začal organizovat Václav Horký, knihkupec a učitel z Mělnicka, který si v Leňáku pořídil hospodářství v roce 1880.¹⁷⁷ Evangelický sbor zde byl založen až v roce 1892 příchodem vikáře Františka Odstrčila. Kazatel Odstrčil sice stál u zrodu sboru, ale jinak se do dějin leňácké evangelické komunity nezapsal dobře: „*Před půl druhým rokem dostal do služby dceru jednoho spolubratra Josefa Turka z Uljaníku však to mělo za následek, že se proměnil v milostný poměr a špatnosti. Dal ji zavézt do Zentu v Uhrách, předešel si takto ostudy, bez vědomí rodičů, které uchlácholil že ji tam dal do služby. Po 4měsíčním pobytu vrátila se dívka k svým rodičům po velkém usilování rodičů přiznala se dívka, že má syna v Uhrách. Když se vrátila zpět sliboval ji pan farář, že si jí vezme a nyní musela se přiznati, neboť slyšela samo od ev.[angelických] Pánů farářů že si jí pan Odstrčil vzíti nemíní totiž chtěl uzavříti sňatek bez vědomí celé církve čehož se zdráhali vzdejší páni faráři druhých vyznání co takového odbývat. A když otec řečené dívky došel si k domnělému ženichu s otázkou, co míní dělat, aby hanbu svého dítěte přikryl, tedy teprve přiznal se ženich ku všemu a pravil, aby i to nadále nechal tajemstvím, což ale sněsti nemohl a věc dal do veřejnosti. Domnělý ženich uzavřel smlouvu s jejím otcem, že jí dá 1000 zl.[atých] a sice 600 zl.[atých] na dítě a 400 za věnec, pod tou výminkou, když to lidé se nedozvědí.*“¹⁷⁸

Po první světové válce se evangelický sbor značně zmenšil, protože mnoho rodin využilo možnosti vystěhování se na americký kontinent. Ovšem s příchodem kazatele Karla Mašika se česká komunita opět pozdvihla. Mohlo za to zřízení české čtyřtřídní školy, která fungovala již od roku 1923.¹⁷⁹

Po kazateli Mašíkovi sem přišel kazatel Alois Erlich, o němž již padla zmínka při popisování dějin komunity ve Velikom Središti, kam se přesunul po svém působení v Leňáku. Za kazatele Erlicha leňácký sbor pořídil vlastní dům a adaptoval jej na modlitebnu a školní třídu. Za kazatele z Československa byli místní evangelíci skutečně rádi: „*V našem opuštěném, roztroušeném sborečku ujal se horlivě práce na vinici Páně a ač jest mu tu bojovati s neznámými v Čechách překážkami, doufáme, že s pomocí Páně při jeho vytrvalosti se mu podaří náš sbor tak zanedbaný v duchovním životě přivésti k rozkvětu.*“¹⁸⁰

Při shrnutí jím odvedené práce na leňáckém sboru není divu, že zde se na kazatele Erlicha vzpomíná v dobrém: „*Několik let osiřelého Uljaníku ujal se br.[atr] Diákon Erlich, jenž poslechl hlasu Misijní Jednoty a šel a věnoval všechny síly sboru. Br.[atr] Erlich zařídil*

177 „*V Čechách jsem nemohl za 2–3 a 4000 zl. ničeho koupiti, co by ukazovalo, že bych s dětmi mohl býti poněkud živ, kdežto zde lze koupiti statek ve výměře 12 jiter za 1500 zl., 20 jiter za 2000 zl. a také 24 jiter za 1600 zl. Stavení ovšem není daleko toho způsobu, aby v něm mohl člověk zůstávati.*“ ÚA ČCE, Osobní fond Josefa Dobiáše, kart. 1, nefol. (Dopis Václava Horkého z Uljaníku ze dne 16. srpna 1881).

178 Tamtéž, (Dopis evangelických rodin z Uljaníku ze dne 2. února 1896).

179 Karel BLÁHA, *Leňák – Evangelický sbor a začátky krajské činnosti*, Přehled 25, 2007, s. 57–59.

180 *Český bratr* 11, roč. 3, 1926, s. 201.

v Uljaniku sdružení mládeže, kde se věnoval i mládeži katolické. Jeho působnost se šířila na všechny strany. Byl volán k přednáškám do českých obcí slovenských. Litujeme, že musel své místo opustiti a odejít do Velikého Srediště. [...] Stopy požehnané činnosti br.[atra] Erlicha viděti všady. Dům církevní dán do pořádku, je tu pěkná knihovna, matriky v pořádku. Život ve sboru nemálo byl povznesen.¹⁸¹

Ovšem obdobně jako u jiných českých evangelických komunit v zahraničí doba první republiky přinášela nejen rozmach, ale i počátky konce společenství. Po odchodu učitele v roce 1938 už nebyla obnovena škola a po válce začal upadat i sborový život, nevyužívaná sborová budova byla prodána. Evangelický sbor v Leňáku shromažďoval české evangelíky z dalekého okolí a ani v samotné obci evangelíci početně nijak nepřevládali. Leňáčtí evangelíci žili ve značné diaspoře mezi obyvatelstvem katolického vyznání, čímž často docházelo ke smíšeným sňatkům, které podle korespondence kazatele Dobiáše rozšiřování evangelického vyznání potlačovaly.¹⁸² Svou roli pravděpodobně sehrála i poválečná reemigrace.

Kromě odchodu do Československa a asimilace zde svůj podíl na úbytku duší měla i široká nabídka jiných náboženských uskupení. Vedle většinového katolického náboženství, pravoslavi a různých evangelických vyznání rozdělených podle národností (reformovaní Maďaři a Češi, luteráni Slováci a Němci) se i zde stejně jako v Srbsku a Rumunsku šířila jiná denominační hnutí. Po první světové válce tedy v Daruvaru začali působit baptisté a spiritisté a v obou shromážděních se angažovaly osoby českého původu.¹⁸³

Další oblast, kde došlo k seskupení českých evangelíků, se nachází nedaleko města Požega.¹⁸⁴ Čeští reformovaní evangelíci se scházeli v Pleternici¹⁸⁵ a tvořili filiálku sboru v Leňáku. Po úpadku leňáckého sboru po druhé světové válce se pleternické shromáždění osamostatnilo. I zde byl sbor tvořen evangelíky žijícími ve značné diaspoře, což k rozvoji sboru nepřispívalo.¹⁸⁶ Evangelický sbor v Pleternici existuje dodnes a je součástí Reformované křesťanské církve v Chorvatsku, avšak ztratil již svůj český charakter.

Součástí Reformované křesťanské církve v Chorvatsku je i sbor v Bjeliševci¹⁸⁷ nacházející se nedaleko Požegy a Pleternice, který funguje dodnes a jako jediný si udržel český ráz. Evangelické uskupení kolem Bjeliševce tvořilo součást pleternického sboru, i když Československá státní škola zde byla již v době první republiky.¹⁸⁸ Po rozpadu Jugoslávie

181 *Český bratr* 12, roč. 5, 1928, s. 276.

182 ÚA ČCE, Osobní fond Josefa Dobiáše, kart. 1, nefol. (s. 5–16).

183 Vjenceslav HEROUT, *Náboženská otázka u chorvatských Čechů*, in: Pavol Mačala – Pavel Marek – Jiří Hanuš (eds.), *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*, Brno 2010, s. 452–467.

184 Leží v požežsko-slavonské župě, asi 50 km od města Slavonski Brod.

185 Pleternice vzdálena 13 km od Požegy.

186 ÚA ČCE, České evangelické sbory v zahraničí, kart. XVIII 7, (složka Cesta vikáře Františka Nováka do Jugoslávie 1930, s. 6).

187 Bjeliševac vzdálen od Požegy asi 17 km, od Pleternice 13 km.

188 NA, ČÚZ, kart. 11, inv. č. 47, fol. 39.

v roce 1992 se oba sbory rozdělily a v Bjeliševci v roce 2003 dokončili stavbu vlastního evangelického kostela.

Závěrem

Obyvatelé z českých zemí odcházeli z ekonomických/sociálních nebo politických, příp. náboženských důvodů. Osoby evangelického vyznání kromě známých exulantských osad zakládaly za hranicemi dnešní České republiky i další osady. Buď se jednalo o osady zakládané potomky exulantů a vznikající tzv. druhotnou migrací v 19. a na počátku 20. století, nebo o části osad, kde vystěhovalci opouštějící přímo české země odcházeli do pohraničních oblastí habsburské monarchie za levnou úrodnou půdou. Evangelíci se doosídlování mohli účastnit až po zrušení tolerančních omezení, tedy až po roce 1848. Proto tato evangelická společenství vznikala během druhé poloviny 19. století.

Některé z takto vzniklých evangelických komunit fungují dodnes (Zelów, Kleszczów, Bohemka, Veselynivka, Peregu Mare, Veliko Srediště, Bjeliševac, Pleternice), avšak v současné době jsou na konci své existence, a to jak celkové, kdy dochází k vymírání sboru (Veselynivka, Veliko Srediště), nebo kdy definitivně mizí jeho český charakter a čeština je (byla) plně nahrazena místním jazykem (Zelów, Kleszczów, Bohemka, Peregu Mare, Bjeliševac, Pleternice).

Ovšem některé komunity českých evangelíků zanikly již během 20. století. Nejvýraznější a okamžitě patrnou příčinou byla reemigrace do České republiky. Nejsilnější vlna proběhla po druhé světové válce, avšak i po první světové válce nebo po roce 1990 proběhlo několik různě silných reemigračních vln. Reemigrace znamenala vážné oslabení sboru a menší výběr životních partnerů v rámci komunity. To vedlo k uzavírání smíšených sňatků mimo komunitu, které nepřinášely dostatečné množství věřících v další generaci. Stejně tak éra stěhování do měst znamenala oslabení potenciálu sboru.

Dalším elementem ohrožujícím české evangelické komunity bylo působení denominačních/probuzeneckých hnutí. Krajanské obce evangelíků (kromě Peregu Mare) se již od 90. let 19. století setkávaly s různými probuzeneckými hnutími a spolky a v každé to zanechalo na sboru stopu do budoucna. Míra uchycení se probuzeneckého směru se odvíjela od situace v daném sboru a osobnosti přítomného evangelického kazatele. Probuzenectví nebylo pevně ukotveno v žádné ortodoxii, vyžadovalo žití víry dle Písma a přinášelo i jistou laicizaci víry.¹⁸⁹ Kromě komunity v obci Veliko Srediště stejný rozkol

189 M. PAVLÁSEK, *Hledání*, s. 36–38.

Rozšiřování různých církevních učení pomocí misí nebylo v 19. století věcí neobvyklou. Zprávy o nich představovaly jako výborný sebeprezenční hrdinný narativ. Vytvořená misijní síť nepředstavovala propojení jen na základě víry, ale především docházelo i k tvorbě jakési národní sítě. Podrobněji

zaznamenaly české evangelické sbory v Klopotíně a ve Svaté Heleně. Část „probuzených“ svatohelenských evangelíků odešla do dnešního Bulharska a založila obec Vojvodovo, kde docházelo k přerodu do dalších denominačních učení.¹⁹⁰ Případ Svaté Heleny je rovněž jako Vojvodovo dobře popsán a ukazuje, jakou sílu probuzenecká hnutí měla.¹⁹¹

V době, kdy sbory čelily hrozbě drobení pod vlivem působení probuzeneckých hnutí, zároveň probíhala i „záchranná“ akce z Československa řízená nově vzniklou ČCE. Ta v době mezi světovými válkami vysílala do komunit evangelické faráře, jež se kromě církevní činnosti zasadili i o vštěpování „národního uvědomění“. Z komunit, které byly vytvořeny především na náboženském a příp. etnickém principu, byla vytvářena nacionálně uvědomělá společenství.¹⁹² Působení evangelických kazatelů z ČCE přineslo spíše změnu charakteru komunit a jejich zánik (ať ve faktickém či jazykovém smyslu) to pouze oddálilo.

Výše popsané zakládání evangelických komunit nacházejících se dnes v zahraničí odpovídá migrační teorii ovlivněné neoklasickým ekonomickým přístupem. Tento přístup pracuje s tzv. push-pull teorií. Podle této teorie migraci ovlivňují dva faktory, a to faktor, který migranta nutí opustit zemi původu (push faktor), a faktor, který ho přitahuje do cílové destinace (pull faktor). Onen ekonomický přístup je v této otázce charakteristický tím, že dává do protikladu výhody a příjmy z migrace s náklady s ní spojenými. V případě důvodného očekávání návratnosti a zlepšení ekonomické situace jedince dojde k opuštění domácího prostředí.¹⁹³

o významu misí ve společnosti 19. století Rebekka HABERMAS, *Mission im 19. Jahrhundert – Globale Netze des Religiösen Mission in the 19th century. Global Networks of Religion*, Historische Zeitschrift 287, 2008, č. 3, s. 629–679.

190 Kromě prací M. Jakoubka dále: Tomáš HIRT, *Meziválečné krajanské hnutí ve světle konstruktivistického pojetí národa: Případ Vojvodovo*, Antropologické symposium. II. Nečtiny 4. 7.–5. 7. 2002, Dobrá Voda 2003; Petkov NECOV – Marek JAKOUBEK – Zdeněk R. NEŠPOR – Tomáš HIRT (eds.), *Dějiny Vojvodova: Vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*, Plzeň 2006. Ve Vojvodovu se čeští evangelíci pod vlivem dalších denominačních hnutí stali metodisty. Podrobněji viz M. PAVLÁSEK, *Hledání*.

191 Zde se kromě zůstavších evangelíků uchytilo i semínko svobodných evangelíků (později baptistů), které, na rozdíl od evangelického reformovaného sboru, funguje dodnes (od přelomu 70. a 80. let 20. století i v původně evangelickém kostele). Podrobně k náboženskému štěpení a vlivu denominačních církví ve Svaté Heleně z různých diskurzivních pohledů. Michal PAVLÁSEK, *Obec Svatá Helena jako vinice Boží misími opločená*, in: Lenka Jakoubková Budilová (ed.), *Balkán a migrace: Na křižovatce antropologických perspektiv*, Praha 2011, s. 111–145.

192 Podrobněji na příkladu Velikého Srediště: M. PAVLÁSEK, *Z Moravy*.

193 J. GRULICH, *Migrační teorie*, s. 382; Z. UHEREK, *Migrace*, s. 33–34.

Teorii push-pull pro analýzu migračních zákonitostí ve druhé polovině 20. století využil americký sociolog Everett S. Lee (Everett S. LEE, *A Theory of Migration*, *Demography* 3, 1966, č. 1, s. 47–57.). K migraci se jedinec podle Leea uchýlí, pokud vyhlídky v cílové oblasti jsou výrazně lepší než poměry v místě stávajícím. Tyto klady musí být natolik velké, aby překonaly důležitý lidský faktor, který představují přirozené lidské tendence bránící změnám a setrvání v zaběhnutém. Teze, která Leea spojuje s Ravensteinem, je ta, že po přistěhovaleckých vlnách následuje rozvoj industrializace, která prohlubuje ony teritoriální rozdíly, a přináší další poptávku po pracovní síle, tedy představuje další

Z integračních teorií života evangelických osad v nových místech odpovídá teorie etnických hranic. V ní Frederick Barth zastával myšlenku, že etnické skupiny vedle sebe mohou dlouhodobě žít, spolupracovat a být si vzájemně otevřené, ale uvnitř etnika dochází k sdružování se a k vzájemnému utvrzování místních názorů, a proto si jednotlivé skupiny zachovávají svoji odlišnost.¹⁹⁴

---

podnět k migraci. Další impuls k migraci představuje populační různorodost – čím větší etnická variabilita v cílové oblasti, tím větší intenzita přesunů z oblastí původních. Často pak dochází k jejich koncentraci ve specializovaných oblastech ekonomiky. O existenci vypuzujících a přitahujících faktorů v procesu migrace píše už Joseph Donald Bogue, ovšem pro analýzu je využil až Everett S. Lee. Model push-pull dále rozpracovávali Clifford J. Jansen a Paul R. Shaw.

- 194 J. GRULICH, *Migrační teorie*, s. 396. Podrobněji Frederick BARTH, *The Analysis of Culture in Complex Societies*, Etnos 3–4, 1989, s. 120–142. Na jeho myšlenky navazují badatelé z evropského pole: Thomas Hylland Eriksen a Ulf Hannerz. Evropa podle nich nepředstavuje národní monolity, protože národnostní diaspora, která je především v dnešní době velice aktuální, se nezačleňuje v homogenní celek. Etnika uvnitř přijímaných států vytváří svá specifická uskupení.

Zusammenfassung

Czech Evangelic Congregations in Eastern and South-Eastern Europe or “*They Brought the Bible with Them...*”

Die Bewohner aus den böhmischen Ländern sind aus wirtschaftlichen/sozialen oder politischen bzw. religiösen Gründen ausgezogen. Personen der evangelischen Konfession haben außer den berühmten exilischen Siedlungen auch andere Siedlungen außerhalb der Grenzen der heutigen Tschechischen Republik gegründet. Es handelte sich dabei entweder um Siedlungen, die von den Nachkommen der Exilanten gegründet wurden, oder um durch die sog. Sekundärmigration im 19. oder am Anfang des 20. Jahrhunderts entstandene Siedlungen sind, oder es handelte sich um Siedlungsteile, in welchen sich Auswanderer, die die böhmischen Länder verlassen hatten, in Grenzgebieten der Habsburgermonarchie wiederfanden, um einen billigen fruchtbaren Boden zu besiedeln. Protestanten konnten an diesem Siedlungsprozess erst nach der Aufhebung der Toleranzeinschränkungen, d.h. erst nach 1848, teilnehmen. Daher sind diese evangelischen Gemeinschaften erst im Laufe der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts entstanden.

Einige evangelische Gemeinschaften, die so entstanden sind, bestehen bis heute. Allerdings sind einige Gemeinschaften der böhmischen Protestanten schon während des 20. Jahrhunderts verschwunden. Die markanteste und sofort ersichtliche Ursache war die Remigration in die Tschechoslowakische, bzw. Tschechische Republik. Die stärkste Welle verlief nach dem Zweiten Weltkrieg, wobei auch ein paar starke Remigrationswellen nach dem Ersten Weltkrieg oder nach 1990 verlaufen sind. Die Remigration hat eine ernste Schwächung der Gemeinden und eine geringere Auswahl an Lebenspartnern im Rahmen der

Gemeinden verursacht. Das führte zu gemischten Eheschließungen außerhalb der Gemeinde, welche aber eine ausreichende Anzahl an Gläubigen in der nächsten Generation nicht sichern konnte. Auch der Umzug in Städte bedeutete eine Potenzialschwächung von Gläubigen in der Gemeinde. Weitere Elemente, welche die evangelischen Gemeinden bedroht haben, waren die Denominations- oder Erweckungsbewegungen. Die landsmannschaftlichen protestantischen Gemeinden (außer Peregú Mare) waren seit den 1890er Jahren mit verschiedenen Erweckungsbewegungen und -Verbänden im Kontakt, welche in jeder Gemeinde Spuren für die Zukunft hinterlassen haben. Das Erfolgsmaß der Erweckungsrichtungen hing von der Situation in jeder Gemeinde und von der Persönlichkeit des jeweiligen Predigers ab. Die Erweckungsbewegungen waren in keiner Orthodoxie verankert, verlangten auch das Leben nach der Heiligen Schrift und brachten eine Laisierung des Glaubens. Außer der Gemeinde Veliko Srdiště, haben die böhmischen evangelischen Gemeinden in Klopotín und St. Helena einen ähnlichen Zwiespalt erlebt.

In der Zeit als die Gemeinden den Spaltungsdrohungen unter dem Einfluss der Erweckungsbewegungen standhalten mussten, verlief gleichzeitig die „Rettungsmission“ aus der Tschechoslowakei, die von der neu entstandenen Evangelischen Kirche der Böhmisches Brüder organisiert wurde. In der Zwischenkriegszeit hat die Evangelische Kirche der Böhmisches Brüder in die Gemeinden evangelische Prediger gesandt, welche sich außer der kirchlichen Tätigkeit für das Einprägen des Nationalbewusstseins eingesetzt

haben. Aus diesen Gemeinden, die auf religiösen bzw. ethnischen Prinzipien aufgebaut worden waren, sind Gemeinschaften mit starkem Nationalbewusstsein entstanden. Die Wirkung der evangelischen Prediger aus der Evangelischen Kirche

der Böhmisches Brüder hat vor allem eine Änderung des Gemeindecharakters gebracht und den Gemeindeuntergang (in dem faktischen oder sprachlichen Sinn) nur aufgeschoben.